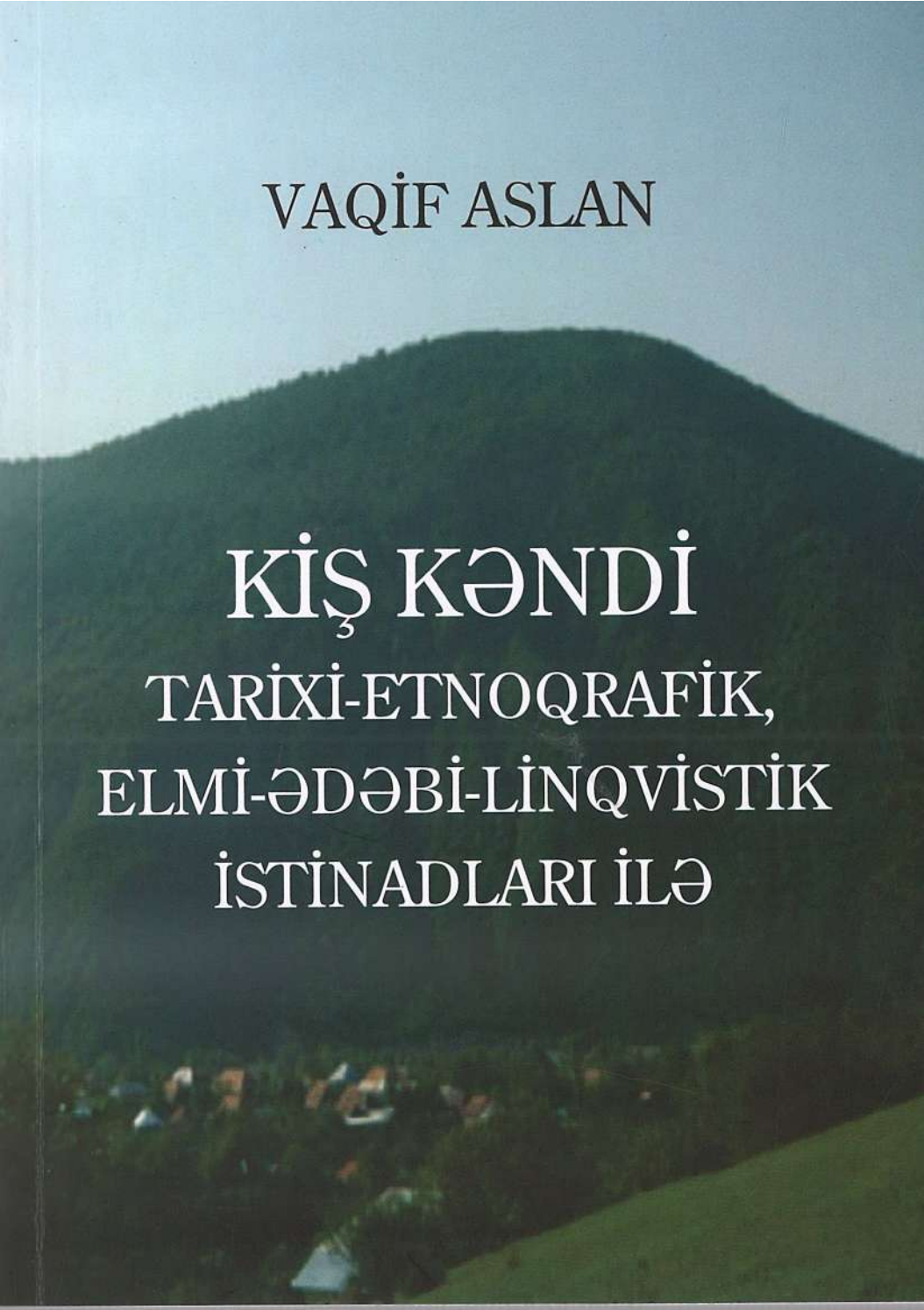

VAQİF ASLAN

KİŞ KƏNDİ
TARİXİ-ETNOQRAFİK,
ELMİ-ƏDƏBİ-LİNGVİSTİK
İSTİNADLARI İLƏ

VAQİF ASLAN

KİŞ KƏNDİ
TARİXİ-ETNOQRAFİK,
ELMİ-ƏDƏBİ-LİNGVİSTİK
İSTİNADLARI İLƏ

Bakı – 2022

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ
UNİVERSİTETİNİN QUBA FİLİALI

Kitabxana və Elektron Resurslar Söbəsi

Daxil olma № 22568 96 varəq
"17" 04 20 24 II

Elmi redaktor:

Kərim Şükürov

tarix elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

Cavanşir Feyziyev

*Milli Məclisin deputatı,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
yazıçı-publisist və tərcüməçi*

Həbibullah Manaflı

ADPU Şəki filialının baş müəllimi

Ön sözün müəllifi:

Vüsal Baxışov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Vaqif Aslan. Kiş kəndi tarixi-etnoqrafik, elmi-ədəbi-lingvistik istinadları ilə.

– Bakı: Mütərcim, 2022. – 96 səh.

Bu kitabda Vaqif Aslanın doğulduğu, boya-başa çatdığı Kiş kəndi haqqında illərlə topladığı məlumatlar öz əksini tapmışdır. Ayı-ayrı elmi mənbələrdən əldə etdiyi informasiyaları tarixi-etnoqrafik, elmi-ədəbi-lingvistik əsaslarla təhlil edən və təfəkkür süzgəcindən keçirən müəllif dil faktlarını, deyimləri, aforizmləri, yaşanılan tarixi və həyat tərzini müqayisə-mühakimə müstəvisinə qaldırmışdır. Kitabı Kiş kəndinin tarixi, ədəbi mühiti və etnoqrafiyasına dair ensiklopediya da hesab etmək olar. Müəllif Azərbaycanda ilk dəfə olaraq dünyada müasir dövrün orijinal janrlarından biri kimi fragmentarizmi tətbiq etmişdir. Təqdim olunan kitab irəli sürülən elmi müddələri ilə tədqiqatçılar üçün də yeni perspektivlər açır.

Kitab Azərbaycanın nadir yaşayış məskənlərindən biri olan Kiş kəndinin tarixinə maraq göstərən elmi dairələr, müəllim və tələbələr, xarici səyyahlar, həmçinin geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

A 4702060000 156-22
026

© Vaqif Aslan, 2022

ÖN SÖZ

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Şəki rayonunun inzibati həddləri içərisinə daxil olan Kiş kəndi olduqca qədim və zəngin tarixə malikdir. Tarixin bütün dövrlərində bu kənddən dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsində, ədəbiyyat və incəsənətin, elm və təhsilin inkişafında böyük xidmətlər göstərmiş ziyalılar çıxmışdır. Bu kənddən olan ziyalılar sırasında sovet dönməndə dünyalarca məşhur kardioloq Teyyub Əfəndiyevin, filosof Fərrux Yusifovun, görkəmli türkoloq və siyasi xadim Aydın Məmmədovun ömür yolu və elmi-ədəbi fəaliyyəti haqqında, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar artisti, Moskvada (Rusiya Federasiyası) fəaliyyət göstərən “Jar ptitsa” (rus.: *Жар-птица-азерб. Simurq*) Kukla Teatrının quruluşçu rejissoru, “Dərviş” teatrının yaradıcısı və baş rejissoru Mərdan Feyzullayevin və bəstəkar Rafiq Rəsulovun mədəniyyətimizin inkişafına verdikləri töhvələr barədə müxtəlif əsərlər yazılmış, dövrü mətbuatda məqalələr dərc edilmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Xarici siyasət məsələləri şöbəsinin böyük məsləhətçisi Sərxan Ağakışiyev Kiş kəndinin ən gənc yetirmələrindən biridir.

Riyaziyyatçı dr. prof. Allahverdi Həsənovun, cərrah dr. prof. Adil Qeybullanın, biologiya elmləri namizədi, dosent, Azərbaycan Respublikasının ekologiya və təbii sərvətlər nazirinin müavini Vüqar Kərimovun, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Asim Məmmədovun, fəlsəfə doktorlarından iqtisad üzrə Saleh Mövlamovun, tarix üzrə bu sətirlərin müəllifinin və Mahir İbrahimovun, coğrafiya üzrə Qafqaz Ağabalayevin barəsində hər gün aktuallığı daha da artan internet resurslarında çoxsaylı məlumatlar yerləşdirilmişdir.

Kəndimizin yetişdirdiyi ziyalılardan biri də müasirimiz, çağdaş azərbaycan-türk ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri olan şair, publisist, tərcüməçi Vaqif Aslandır (Aslanov Vaqif Cumay oğlu).

1950-ci ildə Şəki rayonunun Kiş kəndində dünyaya göz açmış Vaqif Aslanın bütün həyatı, ali təhsil illərini çıxmaq şərti ilə, doğduğu kəndlə bağlı olmuşdur. O, bu gün də burada yaşayayır və yaradıcılığını davam etdirir.

Vaqif Aslanın yaradıcılığı çoxşaxəlidir. Elə bu səbəbdəndir ki, bəzilərimiz onu gözəl fransız dili müəllimi, böyük əksəriyyətimiz şair, bəzilərimiz tərcüməçi, digərlərimiz isə bir sıra dram əsərlərinin müəllifi kimi tanımaqdaıyq. Mənim üçünsə, Vaqif Aslan həm-kəndlim, qohumum, ən əsası isə əziz müəllimimdir. 1985-1993-cü illərdə Kiş kənd 1 sayılı orta məktəbdə təhsil aldığım illərdə 5-ci sinifdən etibarən Vaqif Aslan müəllim mənə əvvəl fransız dilindən, 8-ci sinifdə isə o zamanlar orta məktəblərimizdə ilk dəfə tədris olunan “İnsan və cəmiyyət” fənnindən dərs demişdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, o zaman məktəblərimizdə ilk dəfə tədrisinə başlanılan “İnsan və cəmiyyət” fənni üzrə dərsliyin hazırlanmasında Vaqif Aslan müəllimin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Bunu dərsliklə tanışlıq zamanı aydın sezmək mümkündür. Dərsliyin məzmunu və yazılma üslubu, deyərdim ki, Vaqif Aslan müəllimin üslubu ilə uyğun və həmahəngdir.

Qeyd edilən dövr xalqımızın milli azadlıq hərəkatının başlanılması və bu mübarizənin məntiqi sonluğu olan dövlət müstəqilliyimizin bərpası ilə əlamətdardır. Həmin illərdə Vaqif Aslan müəllim də rayonumuzun və kəndimizin ziyalıları içərisində fəallığı ilə seçilirdi. Vaqif Aslan müəllimin bizlərə keçdiyi dərslər və məşğələlərdə, həm də müşahidə etdiyim və ciddi şəkildə izlədiyim ictimai fəaliyyətində, həyata baxış tərzində onun yurdsevəriyi nəzərə çarpan ilk xarakterik keyfiyyət və təəsürat idi.

Genetik kodlarla ötürülən yurdsevərliyi Vaqif Aslana yurdunu, el-obasını ruhən hiss etmək və gözəl poetik nümunələr ərsəyə gətirmək imkanı verir:

Qanqalını gözüm üstə qoyaram,
Zərrən üçün gözlərimi oyaram.
Nəfəsini yüz illikdən duyaram,
Eşqin ilə arzum budaq-budaqdır.
Səndə şair olmamaq da günahdır.

.....
.....
Şair sənsən, şeir deyən dilin – mən,
Sərkərdəsən, qılınç vuran əlin – mən.
Gözəl sənsən, sevgilin – mən, dəlin – mən,
Bilmirsənmi oğlun Kərəmsayaqdır?
Səndə şair olmamaq da günahdır.

Dərdlərimin dərmanıdır yaylağın,
Kolun-kosun, daşın-qumun, çaylağın.
Mən ölmərəm, sinəm üstə torpağın
Gül açacaq zaman-zaman, bu – haqdır,
Səndə şair olmamaq da günahdır.

Vətən torpağının “qanqalını gözü üstə qoymağa” – daşımağa hazır ola biləcək səviyyədə olan yurdsevərlik onun bütün yaradıcılığında, qələmə aldığı hər misrada təcəssümünü tapmaqdadır. O, var olduğu zamanlardan etibarən ulularımızın, dədə-babalarımızın, torpağa münasibətini əks etdirərək yazır:

Torpağa kəm baxma, torpaq uludur.
O, namus, ləyaqət, şərəf yoludur.

Bu gün ADPU-nun Şəki filialında – mənim rəhbəri olduğum “Humanitar elmlər” kafedrasında Vaqif Aslan müəllimlə birlikdə çalışırıq. Onu tanıdığım bu illər ərzində xarakterinin başlıca xüsusiyyəti olan yurdsevərliyinin daha da dərinləşdiyinin şahidi olmuşam və bu yurdsevərlik xarakterik əlamət olmaqdan çıxaraq onun müəllimliyində də təzahür etmiş, yorulmadan, usanmadan yurda xidmət missiyasına çevrilmişdir.

Hamımıza məlumdur ki, yaradılan, qələmə alınan hər nəsnə təfəkkürün, düşüncə tərzinin, ən əsası isə ilahi istedadın, irfanı verginin məhsuludur. Burada söhbət ilahi istedadından gedirsə, bu da sıradan hər kəsə verilmirsə, Tanrının lütf göstərdiyi bu adamları mübaliğəsiz ruh adamı da adlandırı bilərik. Yuxarıda Vaqif Aslanın yaradıcılığının çoxşaxəli, ədəbi məktəb və istiqamətlər baxımından rəngarəng, müxtəlif yönümlü olduğunu qeyd etmişik. Yaradıcılığı boyu o, müxtəlif janr və üslublarda ədəbi əsərlər yaratmışdır. Bu baxımdan onun poetik yaradıcılığının əsasında sufizm istiqamətinin mühüm yerlərdən birini tutduğunu, insan-təbiət, ruhi-mənəvi məsələlərə münasibətin bildirilməsinin üstünlük təşkil etdiyini görə bilərik. Düşüncəmə görə, insanın formalaşmasında Tanrı lütfü, doğulduğu məkan, onu əhatə edən coğrafiya, daim fiziki və ruhi təmasda olduğu təbii mühit mühüm yer tutur. Bu baxımdan Vaqif Aslan xoşbəxtdir ki, ecazkar, qədim və zəngin təbiətə malik Kiş kəndində dünyaya gəlmiş, burada yaşamış və yaratmışdır. Qan yaddaşında saxlanan və irsi olaraq ötürülmüş informasiya və yaşadığı füsunkar təbiətin verdiyi ilham ona böyük əsərlər yaratmağa imkan vermişdir. Vaqif Aslan yaradıcılığının ana xəttini tarixilik, soykökünü dərk etmə, yurd və millətsevərlik təşkil edir. Vaqif Aslanın əsərləri ilə tanışlıq zamanı ilk yaranan təəssürat həmin əsərlərin bir tarixçi tərəfindən qələmə alınması ilə bağlıdır. Bu da onun uzun illər boyu böyük zəhmət hesabına Vətən tarixini, türk və dünya xalqları tarixini dərin-

dən öyrənməyə göstərdiyi səylərin nəticəsidir. Bu gün tarixi janrda yazılan ədəbi əsərlərin nə qədər tarixi hadisə və proseslərə uyğun gəlməsi, təhrif olunmanın miqyası məsələsi ciddi problemlərdən biridir. Div ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev deyirdi ki, tarixi janrda yazılan ədəbi əsərin dəyəri həm də ondakı hadisələrə münasibətdə gerçəkliklərə yaxınlığın qorunma səviyyəsi ilə ölçülməlidir. Bu baxımdan Vaqif Aslanın tarixi janrda yazdığı əsərlər bu məziyyətləri ilə seçilir.

23 may 2018. Bakı. Azərbaycan Tarixi Muzeyi.
Tarixçi Vüsal Baxışovla və Tahir Məhərrəmlə birlikdə
İssıkda tapılmış “Qızıl döyüşçü”nün nümayiş etdirildiyi salonda

Bu gün oxuculara Vaqif Aslanın tarixi-etnoqrafik məzmununda yazdığı “Kiş kəndi tarixi-etnoqrafik, elmi-ədəbi-lingvistik istinadlarla” adlı kitabını təqdim edirik. Bu kitabda bir kəndin təmsalında tariximizin, xalqımızın etnogenezinin, mifik inanc və dini görüşlərinin, etnoqrafiyasının, türkcəmizin lingvistik-etmoloji təhlili və genetik kodlarla nitqdə nəsil-dən-nəslə ötürülməsi prosesinin öyrənilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli tədqiqatlar və xeyli dəyərli informasiyalar əks olunur. Bu kitab müəllifin doğulduğu el-obasının tarixinə həsr etdiyi ilk kitab deyildir. Bir neçə il öncə müəllifin “Kiş kəndi və onun məbədi” adı kitabı (kitabın Kiş kəndinin tarixindən bəhs edən mətnin müəllifi Vaqif Aslan, Kiş kəndindəki məbədin memarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edən mətnin müəllifi isə Gülçöhrə xanım Məmmədovadır. Bax. Kiş kəndi və onun məbədi. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2003) Azərbaycan və ingilis dillərində işıq üzü görmüş, oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır. Bu gün təqdim edilən bu kitabda müəllif tədqiqata cəlb etdiyi çoxsaylı və müxtəlif mənşəli tarixi qaynaq və əsərlərdə əksini tapan informasiyaların öyrənilməsindən, müqayisəli təhlilindən gələn nəticələr əsasında Kiş kəndinin qədim tarixə malik olduğunu, dünyanın müxtəlif yerlərində – Qafqazlarda, Altaylarda, Sibirdə, Ön və Orta Asiyalarda, Avropa və Amerika qitəsində Kiş adlı yaşayış məskənlərinə rast gəldiyini qeyd edir. Müəllif Kiş adının etnotoponim olmaqla qədim “kas” tayfalarının adından götürüldüyünü vurğulayaraq bu prototürk etnosunun yayılma arealı haqqında geniş məlumat verir. O qeyd edir ki, “e.ə. 1741-ci ildən etibarən–e.ə. 1164-cü ilin özü də daxil olmaqla 577 il ərzində üçüncü Babil sülaləsi adı altında hakimiyyətdə olmuş “kaslar”ın (onlar rusdilli tədqiqat işlərində “kassit” adı ilə təqdim edilirlər – V.As.) öz paytaxtlarını Kiş və Urkiş adlandırmaları faktını etiraf etməliyik. Bu bir həqiqətdir ki, İran körfəzində yerləşən və ərazisi 91,5 km² olan **Kiş adası**, Azərbaycan Respublikası Şəki

rayonunun şimal-qərbində sinəsini qabağa verib Şəkiyə hamı kimi dayanan **Kiş kəndi** birbaşa **kasərlərin** adını indi də yaşatmaqdadır”. Bu sətirləri oxuyan zaman “Səfəvilər dövründə Çuxur-Səd bəylərbəyliyi-nin sosial-iqtisadi həyatı” adlı dissertasiya üzərində tədqiqat apardığım dövrdə önümə çıxmış bir məqam yadıma düşdü və həmin məqamla bağlı qeydlərim dissertasiya işində (Bax. “Səfəvilər dövründə Çuxur-Səd bəylərbəyliyi-nin sosial-iqtisadi həyatı” Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya əlyazması hüqunda. Bakı: 2012. s.26) öz əksini tapmaqdadır. Bu məqam ondan ibarətdir ki, İran körfəzində yerləşən **Kiş adası** ilə Azərbaycan Respublikasının Şəki rayonunun şimal-qərbində yerləşən **Kiş kəndi** arasında daha bir **Kiş** adlı yaşayış məntəqəsi, daha dəqiq desək **Orta Kiş** adlı bir kənd mövcud olmuşdur. Belə ki, dissertasiya işi üzrə axtarışların gedişində müraciət etdiyim tarixi qaynaqlardan biri olan 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə “Sisyan”, “Şəki” və “Ortukiş” [(İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri Z.Bünyadov, H.Məmmədov (Qaramanlı). Bakı: Elm, 1996, s.183] toponimləri rastıma çıxdı. “Sisyan”, “Sisakan” və “Şəki” toponimlərinin Sak tayfalarının adı ilə bağlı olduğu artıq tarixçilər tərəfindən birmənalı və mübahisəsiz bir gerçəklik kimi qəbul olunur. Müləhizənin doğruluğunu sübut edən faktlardan biri də Qərbi Azərbaycanda yerləşən “Şəki” adlı yaşayış yerinin məhz Sisyan nahiyyəsində olması və bu toponimin eyni zamanda Azərbaycanın şimal-qərbində də mövcudluğudur. Məsələnin maraqlı tərəfi isə Azərbaycan Respublikasının Şəki rayonunda olduğu kimi Qərbi Azərbaycan ərazisində də **Şəki** və **Orta Kiş** toponimlərinə bir nahiyyə ərazisində rast gəlməyimiz və həmin kəndin – **Orta Kişin** Şumer Kişi və Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən Kiş kəndinə nəzərən coğrafi baxımdan ortada olması faktıdır. Deməli Kiş etnotoponimi bizə həm də qədim dövrlərdən gü-

nümunədək olan dövrdə bu coğrafiyanın gerçək sakinləri olan türk tayfa və qövmələrinin miqrasiyasını, hərəkət trayektoriyasını, bölgədə cərəyan edən etno-demoqrafik prosesləri izləməyə imkan verir. Bu hələ də tarixşünaslıqda mübahisə predmeti olan türklərin ata yurdu məsələsinə işıq salmağa imkan verə biləcək, eyni zamanda türklərin ata yurdu məsələsinə yanaşmada hər gün daha da aktuallığı və dəstəkçiləri artan Urmu nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının mövqelərinin möhkəmlənməsinə yardımçı ola biləcək məqamlardandır.

Bu məqam həm də yüzildən çox bir dövrdə və bu gün dünyaya sığınmağa çalışılan erməni yalanlarının üzə çıxarılması və tarixdə heç bir zaman mövcud olmamış erməni dövlətinin işğal, soyqırım və deportasiya məhsulu olmasının sübutu baxımından da son dərəcə önəmlidir. Hamımıza və bütün dünyaya da (hərgah ki, onlar öz siyasi maraqlarından çıxış edərək hər zaman gerçəklik kimi təzahür edən və heç bir sübuta ehtiyacı olmayan bu faktları danır, qəbul etmirlər) məlumdur ki, bu gün Ermənistan adlandırılan dövlətin var olduğu ərazilər dedə-babalarımızın özvətənləridir. İstər arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilmiş maddi-mədəniyyət nümunələrinin, istər xalqımızın düşüncəsinin ən dərin qatlarında iz buraxmış mifik görüşlərimizdə, folklorumuzda bu sahibliyin, mənsubluğun və aidliyin izləri ilə hər an qarşı-qarşıya gəlirik. Məhz bu “vaciblikdən” çıxış edən erməni “tarix quraşdırıcıları”ları və onların havadarları ermənilərə qurama dövlət qurduqları kimi də onlara qurama tarix yaratmağa səy göstərmiş, bu işdə onların əsas hədəfi məntəqəyə tarixi sahibliyimizi ortaya qoyan, bunu sübut edən toponimlərimizə qarşı mübarizə aparmaq və onları özünüküləşdirmək olmuşdur. Bu mənada Sünik və Artsak (tədqiqatçı-alim Mirəli Seyidov Ərsak kimi izah edir) toponimlərinə ciddi münasibət ortaya qoyulması olduqca vacibdir. Bu vaciblik Alban vilayət adlarındakı etno-coğrafi bağlılıq və ardıcılıqla əlaqədardır. Düşüncəmə görə, bizlər bu gün bu adlardan əsla imtina etməməli elmi əsaslarla

elə bu adların bölgənin ən qədim zamanlardan türklərə məxsusluğunu sübut edən danılmaz bir gerçəklik olduğunu ortaya qoymalıyıq. Belə ki, indiki Ermənistan Respublikasının cənub vilayəti Sünik adlanır və olara elə gəlir ki, bu erməni mənşəli kəlmədir. Halbu ki, bu vilayətin adı bir çox tarixi qaynaqlarda Sisakan kimi keçir. Əksər hallarda isə Sisakan və Sünik adları ilə yanaşı, eyni bir vilayətin adı kimi – Sünik Sisakan formasında qeyd olunur ki, burada sak etnik adının olması aydın görünür. O da aydındır ki, saklarla hayların heç bir etnik bağlılıqları yoxdur. Sisakların yaşadığı vilayət-ərazi anlamını verən bu toponim isə heç şübhəsizdir ki, deyildiyi kimi, buranın əsl sahiblərinin adını – türk mənşəli sakların adını ehtiva edir. Eyni fikri bu gün qadın-uşaq qatili vətənsiz erməni separatçıların artıq gorbagor olmuş qurama “respublika”larını adlandırdıqları Artsax (bu toponimi ifadə etdiyi mənə olaraq Art – dağ+sak = dağ sakları və yaxud Ar=Ər=İgid + sak – İgid sak kimi açmaq olar) toponimi haqqında da söyləmək mümkündür. Göründüyü kimi ermənilər o qədər hər şeyi özünüküləşdirmək mərazinə tutulublar ki, tarixi Alban vilayətlərindən olan “Artsax” vilayətinin adının türkmənşəli olduğunun və yalnız türk dilində yozula bilindiyyənin fərqi belə varmırlar. Çünki, buraya gəlmə statusunda yerləşdirilən, bu coğrafiyaya, bu təbiətin ruhuna heç bir bağlılığı olmayan dövlətsiz bir qövmün özünə aid dildə olan və o dildə izzah oluna bilən hər hansı bir inzibati vilayət və s. adlara rast gəlinməsi qeyri-mümkün və ağılsızlıqdan başqa bir şey olmayıb, əslində heç zaman olmayan və bundan sonra da olmayacaq nəsnəni axtarmaq kimi anormal psixoloji erməni xəstəliyindən əziyyət çəkən insanların hallarının təzahüründən başqa bir şey deyildir. Göründüyü kimi yuxarıda qeyd etdiyimiz hər iki alban vilayəti adında sak etnosunun adı keçir, saklarınsa etnik baxımdan türk olmaları artıq sübuta ehtiyacı olmayan bir tarixi gerçəklikdir. Əslində, tarixi qaynaqlarla yaxından tanış olduqdan sonra yaşadığımız məkanda tarixi köklərinə görə ermənilərlə

hər hansı səviyyədə bağlılığı olan və ermənicə izah edilə bilinəcək bir şeyin olmadığı qənaətinə gəlicən.

Bu mənada toponimlərdə əks etdirilən informasiyalar olduqca əhəmiyyətlidir. Müxtəlif toponimlərin, hidronimlərin və s. adların yalnız ərazidə məskunlaşmış köklü və çoxluq təşkil edən xalqların dil fondu əsasında təşəkkül tapması məlum həqiqətdir. Həmin adlar verilən zaman yerli etnosların adları, məntəqənin və obyektin coğrafi mövqeyi və relyefi əhalinin dini və mifiki inancları, obyektin xalqın tarixi qan yaddaşında iz qoymuş surəti və s. nəzərə alınır ki, müəllifin təqdim olunan əsərinin müxtəlif fraqmentlərində verilmiş toponomik nümunələr əsasında əminliklə söyləyə bilərik ki, Kiş yaşayış məskəni formalaşdığı ən qədim zamanlardan etibarən əski türk yurdu olmuşdur. Çünki, Kiş kəndində mövcud olan toponimlər yalnız türk dilində danışan, türk düşüncə tərzinə malik olan, türk həyat tərzini keçirən xalq tərəfindən yaradılmışdır.

2017-2018-ci illər ərzində ADPU-nun Şəki filialının humanitar fənlər kafedrasının təşəbbüsü ilə kafedranın müəllimləri, o cümlədən Vaqif Aslan müəllimlə və xüsusi istedadı ilə seçilən tələbələrə birlikdə Böyük Qafqazın cənub ətəklərinin (Azərbaycan Respublikasının Şəki rayonunun inzibati həddləri çərçivəsində) toponimlərinin tədqiqi məqsədilə ekspedisiya təşkil edilmişdir. Ekspedisiya çərçivəsində aparılmış araşdırmaların nəticəsində ciddi elmi nəticələr əldə edilmişdir. Ekspedisiyanın tədqiqat obyektlərindən biri də Böyük Qafqazın Kiş kəndi ərazisinə düşən hissəsi olmuşdur. Ekspedisiya zamanı oriyentir olaraq Kiş çayı seçilmiş onun sol və sağ istiqaməti və qolları üzrə toponimlərin müəyyənləşdirilməsi işləri aparılmışdır ki, ekspedisiya zamanı əldə edilmiş nəticələrin bir qismini burada qeyd etmək istədim.

Dolğunça çayı oriyentiri üzrə sağ istiqamətdə: Qolaban dağı (Qolaban kəlməsi xalq arasında ayı mənasını verir. O mənadan çıxış

etsək, həmin toponim ayılar yaşayan dağ anlamını verir), Şəki talası, Alıölən dərə, Kolludərə, Qarağacseki, Qaradaban çayı (dərəsi), Qarpız bulağı, Qızılqaya, Göytəpə, Qızılberə (xalq arasında Dağıstan postu da adlanır) Dərəçuxur, Təkəçuxur, Çuxadurmaz çayı (Kiş çayının sol qolu uzunluğu 260 m), Çuxadurmaz dağı (hünd – 3561 m).

Dolğunça çayı oriyentiri sol istiqamətdə: Ağlıtaladağı, Mustafa talası, Sarıgüney, Banditlərin binə, Donuzca, Civreyil, Laski (Şəkinin Layısqı kəndini diqqətə alsaq, bunun etnotoponim olduğunu düşünməliyik), Laskinin talası, Cəngişqını, Ağsular, Ergeqayası, Qurudərələr.

Damarçın çayı oriyentiri üzrə sağ istiqamətdə: Eydi dağ, Hacılar talası, Kiçik Hacırvan (Hacı İbrahim mənasında), Böyük Hacırvan, Sıxnax, Şövətər, Darvazalar Çayqarışan, Meşəbaşı, Xudunun körpüsü, Damarçın yaylağı

Damarçın çayı oriyentiri üzrə sol istiqamətdə: Qaladərəsi, Güllatanlar, Qvırdəşigələn, İridaş, Pir qaya, Qaratorpaq, Qalaqayası, Xutgər, Həməyaylağı, Kəm, Sarıdaş, Xurcunlar, Əsgərpapağı.

Qaynar çayı oriyentiri üzrə sağ istiqamətdə: Xan talası, Baydurud, İşıqlı dərə, Girintov, Çalbayır.

Qaynar çayı oriyentiri üzrə sol istiqamətdə: Götürxoca, Saqqınlar (Saxunlar), Şüd, Marxalgələn, Qarağaclıdərə, Maralbulağı, Usufun yeri, Qaranəmlər,

Qurcana çayı oriyentiri üzrə sağ istiqamətdə: Süddü axı (Sütlüaxı), Deqaldərəsi, Qaltax, Atuşandərə, Korbulaq, Aşağıtörə, Yuxarıtörə, Əhmədaxısı, Şumutəpə, İmamaxısı, Muncuqludərə

Qurcana çayı oriyentiri üzrə sol istiqamətdə: Yağnalıdərəsi, Uzunsarma, Çailmıx Üçqocalası, Maxbrey (səpkili caamat üz gözünü səpki basanda deyir maxbrey basıb), Böyük Maxbrey, Soyuqsu, Armutlu, Gölbatandərə. Quzeysarma, Noru bulaq, Qıcalıdərə, Aşağı yaylaq, Orta Sirt, Atuçan yaylağı.

Yaylaqlar: Xan yaylağı yuxarı getdikcə Çələngəz yaylağı, onun yanında Bitticə və Qoturlu yaylaqları, Qızıldərə, Göytəpə, Çuxadurmaz, Donzca, Kəm, Xurcunlar, Qaynar.

Qaynamalar: Norubulaq, Soyuqsu, Korbulaq, Törə bulağı.

Qaynar istiqamətdə olan yaylaqlar: Maral bulağı, Ağsu (sarıgüney dağında yerləşir), Qaynar, Qozluqda qəbirlər (orada Qanlı Abdullanın qəbri var 1917-ci ildə ölüb).

Yaşayış məntəqələri: Qaynar, Sığnağın talası, İridaş (orada su dəyirmanı da var), Banditlərin binə.

Əsərdə müəllif tərəfindən Kiş kəndində mövcud olan məhəllələr və onların yerləşdiyi məkan və hüduqları, həmin məhəllə adlarının semantik-etimoloji cəhətdən tədqiqinə geniş yer verilərək oronim, sənət və sənətkarlıq bildirən məhəllə adları, antroponim, etnonim xarakterli olmaqla təsnifatlandırılmış, hər bir məhəllə adının anlamının açılması verilmişdir. Müəllifin qeydləri ilə tanış olan zaman bu məhəllə adları vasitəsilə bir kəndin timsalında xalqımızın etnogenezinin, bölgədə etno-demografik prosesləri və etnoqrafik yaşam tərzinin öyrənilməsinə dair dəyərli bilgiler əldə etmək mümkündür.

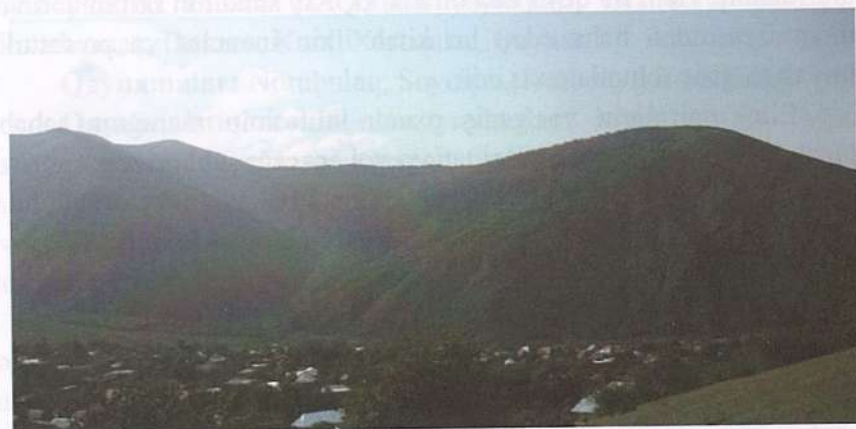
Kitabda Kiş kəndinin əhalisinin ilkin inacları və mifik görüşlərinə və əhalinin müqəddəs hesab etdiyi ziyarətgahlara dair qeydləri də olduqca dəyərlidir və demək olar ki, elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilir. Bu da əsərin üstün məziyyətlərindən biri hesab oluna bilər.

Əsərin məzmunundan da görünür ki, bu kitab qısa dövrdə aparılmış axtarıqların məhsulu olmayıb, dəyərli müəllimim Vaqif Aslanın doğulduğu, boya-başa çatdığı Kiş kəndi haqqında illərlə topladığı məlumatlar əsasında qələmə alınmışdır. Əsər üzərində işləyərkən ayrı-ayrı tarixi qaynaqlardan, çöl və etnoqrafik tədqiqata dayanan canlı müşahidə və təhlillərdən, elmi mənbələrdən əldə etdiyi informasiyaları tarixi-etnoqrafik, elmi-ədəbi-lingvistik, əsaslarla təhlil və təfəkkür süzɡəcindən keçirən müəllif dil fakları, deyimlər, aforizmlər

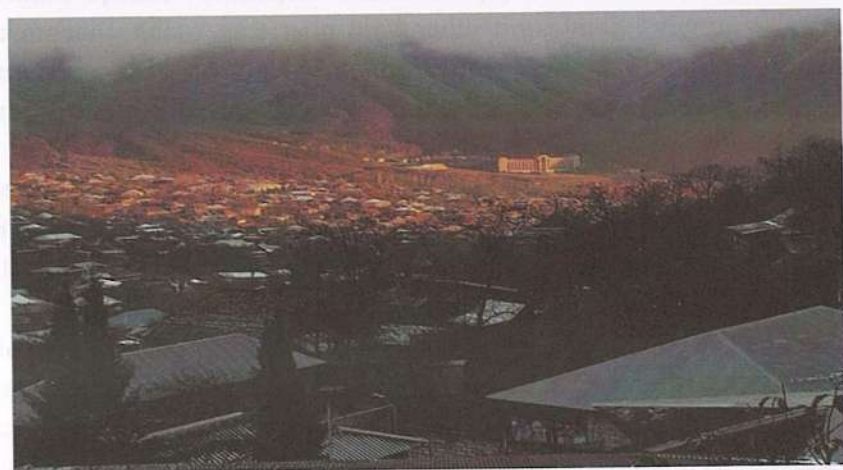
ilə yaşanan tarixi və həyat tərzini müqayisə-mühakimə müstəvisinə qaldırmışdır. Həm də qeyd edə bilərik ki, Kiş kəndinin tarixindən və etnoqrafiyasından bəhs edən bu kitab ilkin inanclar və prototürk dünyasına giriş rolunda çıxış edir...

Elmi dairələrin və geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olacaq bu kitabın gələcək tədqiqatlara yol açacağı şübhəsizdir.

Vüsal Bünyamin oğlu Baxışov
tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Kiş kəndi

KİŞ KƏNDİ

TARİXİ-ETNOQRAFİK, ELMİ-ƏDƏBİ-LİNGVİSTİK İSTİNADLARLA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOQİ UNİVERSİTETİNİN QUBA FİLİALİ	
Kitabxana və Elektron Resurslar Səbəsi	
Daxil olma №	22568
«17»	09
20	24

I FRAQMENT

KİŞ KƏNDİNİN COĞRAFIYASI

Kiş kəndi Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub ətəklərində, Azərbaycan Respublikasının qədim şəhərlərindən biri olan Şəki şəhərinin şimal-qərbində yerləşir. Şimaldan çox çətin keçilən dağ silsiləsi ilə Dağıstanla həmsərhəddir.

Kişin sağ sahili ilə axan və onu Şəkiddən ayıran çay tarixi ədəbiyyatda Kiş çayı, yerli əhali arasında isə Böyük çay adlanır. Kiş şərqdən, qərbdən və şimaldan dağlarla əhatələnmişdir. Kəndin ortası ilə kiçik bir dağ çayı axır ki, adına Qurcana deyirlər. Qurcana çayı kəndin Yanıxlar məhəlləsinin cənub qurtaracağında Böyük çaya, Böyük çay 35 km. axdıqdan sonra Əyri çaya, Əyri çay Qanıx çayına, Qanıx çayı Kürə, Kür isə Xəzər dənizinə tökülür.

Kiş kəndinin ərazisi 2142,55 ha. olmaqla, kənd altında olan sahə 962, 33 ha., bələdiyyə ehtiyat fondu isə 1180, 22 ha.-dır. Bunun üzərinə Kiş kəndinə aid 6272 ha. meşə örtüyünü də gəlsək, onda Kiş kəndinin meşə örtüyü ilə birlikdə ümumi sahəsi 8414,55 ha. olur. Meşə örtüyünün isə 622 hektarı Marxal, 2414 hektarı Qaynar, 2414 hektarı Doğrunca, 822 hektarı isə Duluzlar meşə örtüyündən ibarətdir. Kiş meşələrində qoz, zoğal, fındıq, cır alma, armud kimi meyvə ağacları, böyütkən, itburnu, yemişan, moruq, çaytikanı, şingilan kimi giləmeyvələr vardır. Kiş meşələri vələs, palıd, qarağac və cökə ağacları ilə zəngindir.

Kiş kəndinin əhalisi 7300 nəfərdir. Kəndin I Qarabağ müharibəsində 4, 2016-cı ilin 1-5 aprel döyüşlərində 1, 2017-ci ilin 24-25 fevral döyüşlərində 1, II Qarabağ müharibəsində 1 şəhidi olmuşdur.

Bundan əlavə Kiş kəndinin "itkin-şəhid" statusu verilmiş 3 şəhidi vardır. Vətən uğrunda gedən döyüşlərdə 10 şəhid vermiş Kiş kəndi onların xatirəsini daim əziz tutur. Buradakı şəhid qəbirlərinin üstü millət vəkili Cavanşir Əyyub oğlu Feyziyev tərəfindən götürülmüşdür.

- Soldan: 1. Elnur Fərhad oğlu Nurullayev,
2. Aqşin İsmayıl oğlu Abdullayev,
3. Məhərrəm Soltan oğlu Məmmədsadıqov,
4. Sərdar İsaq oğlu Musayev,
5. Şahin Ələfsər oğlu Nüyvərov, 6. Saleh Fətəli oğlu Yusifov,
7. Orxan Kazım oğlu Hümbətov, 8. Şamil İldırım oğlu Alxasov,
9. Sakit Məmməqqasım oğlu Aslanov, 10. Elşən Yaşar oğlu Azaqov

II FRAQMENT

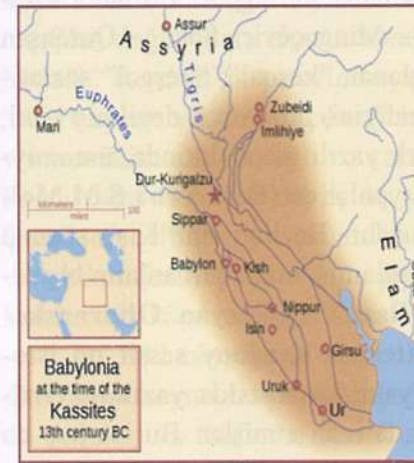
DÜNYANIN KİŞ ADLI YERLƏRİ

“**Kiş**” adlı yerlərə və yaşayış məntəqələrinə Qafqazlarda, Altaylarda, Sibirdə, Ön və Orta Asiyalarda, Avropada və Amerika qitəsinin türk mənşəli hindular yaşayan bəzi yerlərində rast gəlmək olar. Bizə məlum olan mənbələrin dili ilə danışsa olsaq, onda tarixi Babildən 18 km. şimal-şərqdə yerləşən və e.ə. 1741-ci ildə ilk hökmdarı Qandaşın bayrağı altında dövlət quran, e.ə. 1595-ci ildən Babilistanı da öz hakimiyyəti altına alıb, e.ə. 1164-cü ilin özü də daxil olmaqla 576 il ərzində [(Bax. İ.Aliyev. *İstoriya Midii. Baku, Izdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjaskoy SSR. 1960. Səh. 165. Yuxarıdan aşağıya 10-cu sətir. Bax. Dyakonov. İstoriya Midii. Moskva-Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1956. Səh. 126. Yuxarıdan aşağıya 3-4-cu sətirlər)] üçüncü Babil sülaləsi adı altında hakimiyyətdə olmuş “kaslar”ın (Onlar rusdilli tədqiqat işlərində “kassit” adı ilə təqdim edirlər – V.As.) öz paytaxtlarını Kiş və Urkiş adlandırmaları (Bax. Vaqif Aslan *Kiş kəndi – The village of Kish, Kiş kəndi və onun məbədi – The village and temple of Kish. Bakı, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, 2003, səh.4-5*) faktını etiraf etməliyik. Bu, bir həqiqətdir ki, İran körfəzində yerləşən və ərazisi 91,5 km² olan Kiş adası da, İranın cənub-qərbində yaşayan və Azərbaycan dilinin qaşqay ləhcəsində danışan qaşqaylar da, Azərbaycan Respublikası Şəki rayonunun Kiş kəndi də birbaşa “kas-ər”in – “kas” tayfasının adını daşıyır.*

Coğrafiyasının geniş olması səbəbindən “kas” sözü “kaş”, “qas”, “qaş”, “kaz”, “az”, “keş”, “kəş”, “kiş”, “kis”, “qis” kimi fo-

netik variantlarda tələffüz edilmiş və edilməkdədir. **Qaz-lıq dağı** və **Qaf-qaz dağları** (“Kitabi-Dədə Qorqud”da adı çəkilir. Bax. Ə.Dəmirçizadə. 50 söz. Bakı, “Gənclik”, 1968, səh.35-36), “Qaf-an” (Qərbi Azərbaycanda), “Kaz dağları” (Türkiyədə), “Qas dağ” (Zaqatalada), Az-ov və ya Az-ak/aq dənizi (Qara dənizin şimal-şərqində yerləşən dəniz), “Keş şəhəri” (Özbəkistanda, indiki Şəhrisəbz), “Kaş-ğar” (Uyğuristanda), “Kəş-mir” (Pakistanda və Hindistanda), “Qaş-qay” (İranda), Kiş-tım (Çelyabinsk vilayətində), “Kaş-an” (İranda-İsfəhan ostanında) “Kaz-an” (Tatarıstanda), “Keş-lə” (Bakıda), “Qaz-ax” (Azərbaycanda rayon, Orta Asiyada ölkə), “Keş-dək” (Kəlbəcərdə), “Keş-taz” (Noraşendə), “Keş-tazlı” (Ağdamda), “Keş-kü” (Goygöl rayonunda), “Qaş-altı” (Naftalanda), “Keş-xurt” (İsmayılıda), “Keş-muddin” (Şamaxıda), “Qis-i” (Xocavənddə), “Kiş” (Şəkidə).

Bu qəbildən olan antroponimlər, etnonimlər, toponimlər, hidronimlər, oykonimlər, oronimlər “Kas tayfaları”nın adı ilə bağlıdır. Bunu “Kiş” sözünün semantik-etimoloji açılışı da təsdiq edir.

Babildəki Kiş İran körfəzindəki Kiş adası

III FRAQMENT

“KİŞ” SÖZÜNÜN SEMANTİK-ETİMOLOJİ AÇILIŞI

Bir çox tədqiqatçılar “Kiş” sözünün Azərbaycan coğrafiyasında “get”, “çəkil” mənasında işlənən “keş//kiş” sözləri ilə izah etməyə çalışmış, bu sözün ancaq Quba dialektinə aid olduğunu (Halbuki bu söz Azərbaycanın bütün dialektlərində işlənir – V.AS.) iddia etmiş, hətta, “iki dağ arasında yerləşib ortasından su axan yer” mənasında (İki dağ arasında yerləşən yaşayış və qeyri-yasayış yerlərinin ortasından indi də su axır, adı isə başqa bir addır – V.As.) işləndiyinə (Bax. S.M.Molla-zadə. *Toponimiya severnix rayonov Azerbaydjana. Baku, 1979, səh.170*) şəhadət vermişlər. Bununla kifayətlənməyib “Kiş” sözünü Bərdə – Mingəçevir, Şəki – Qutqaşen (indiki Qəbələ – V.As.) zonasında işlənən “keşqal”, “keşgəl” sözlərinin “su”, “kiçik arx” mənasında işləndiyini, bu da bəs deyilmiş kimi, dediklərinin əksinə olaraq, qədim türk yazılı mənbələrində, ümumiyyətlə, “Kiş” sözünün olmadığını söyləyənlər də (Bax. Yenə S.M.Molla-zadə. *Göst. əsəri, səh.170*) olmuşdur. Bəziləri də “Kiş” sözünü “Avesta”dan gəlmə “kaos” sözü ilə bağlamış, onu “qurbanların bişirildiyi və müqəddəs odun olduğu yer” (Bax. V.Qukasyan. *Ob iransko-udinskix yazikovix kontaktov. Materialı nauçnoy sessii po istoriko-sravnitelnomu izuçeniyu iberijsko-kavkazskix yazikov. Ordjoknidze – 1977, səh. 198*) mənasında izah etmişlər. Bu isə heç də belə deyildir. Əgər belə olsaydı, onda Azərbaycanda yüzlərlə Kiş kəndi olardı. Bunun da belə olmadığı göz qabağındadır. “Avesta”da

“tkeşa” sözü vardır – “filosof”, “alim”, “yüksək rütbəli kahin” (Bax. A.O.Makovelski. *Avesta. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyat, Bakı, – 1960. Səh.98.*) deməkdir.

P.S. 1. Yenə də çox təəssüflər olsun ki, “Kiş” sözünü etimoloji cəhətdən izah edərkən onun prototürk mənşəyini unudub, fars dilində “kult”, “sitayış yeri” mənasında işlənməsinə (Bax. “Azərbaycan viki mediaçıları” istifadəçi qrupunun rəsmi veb saytı: www.wikimedia.az: istinad – “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”. İki cild. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007) nə səbəbdənsə istinad edənlər hələ də inadkarlıq edirlər. “Ərəb və fars sözləri lüğəti”nə (Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013) baxdıqda “Kiş” sözünün “din”, “məzhəb”, “adət”, “vərdiş”, “oxqabı”, “tirkəş”, “oxdan” (Bax. Göst. Mənbə, səh.350) mənasında işləndiyini görürük. Bu sözün “ocaq yeri” mənasında işlənməsinin “Azərbaycan viki mediaçıları”nın uydurması olduğunun şahidi oluruq.

2. Kiş kəndini görmədən, onun relyefindən, toponimlərindən xəbəri olmadan özgə dəyirmanına su tökənlər baş alıb gedir. “Dörd tərəfdən dağla əhatə olunan kəndin (yəni, Kiş kəndinin – V.As.) əsas hissəsi “Tat dağı”nın ətəyində yerləşir” cümləsini yazan şəxs (Bax. “Azərbaycan viki mediaçıları” istifadəçi qrupunun rəsmi veb saytı: www.wikimedia.az) ağıl və vətəndaşlığı şübhəlidir. Ona görə ki, Kiş kəndi dörd tərəfdən deyil, üç tərəfdən dağlarla əhatə olunmuşdur. Şərqdən, qərbdən və şimaldan dağlarla əhatə olunmuş Kiş kəndi cənubdan Şəkiyə açılır. Hər şey bir qırağa, bilmək lazımdır ki, Kiş kəndini əhatə edən dağlar sırasında “Tat dağı” deyilən dağ yoxdur.

3. 1-31 oktyabr 2020-ci il tarixlərində istifadəçiləri Viki Qafqazı Sevir beynəlxalq məqalə müsabiqəsində iştiraka dəvət edən, “siz də qoşulun və töhfənizi verin” deyənlərin “əhali” rubrikasında “Rayonun 13 nəfər sakini Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Fəxri adına layiq görülüb” şəklində verdikləri informasiyada hansı fəxri

addan danışıldığı da bilinmir. “Etnik tərkib” rubrikasında isə Şekidəki ermənilərin sayca 7 nəfər olduğu (**Bax. “Azərbaycan viki mediaçıları” istifadəçi qrupunun rəsmi veb saytı: www.wikimedia.az**) göstərilir. Əvvəlki illərdə onların “Şekidəki ermənilər 2 qrupa bölünür: yerli və gəlmə ermənilər” informasiyası ilə sözü gedən informasiya ziddiyyətli və şübhəlidir. Azərbaycan ordusu Ali Baş komandanı İlham Əliyev işğal altında olan Qarabağı və digər rayonları almaq əmrini verən kimi viki mediyada əhalinin etnik tərkibinə düzəlişlər getmişdir. Yəqin ki, vaxtı ilə pasport, ad və fəmi liya dəyişdirənlərin müəyyən bir hissəsinin özü ilə deyil, sənəd ilə təmsil edilməsi burda xüsusi rol oynamışdır.

Onu da qeyd edim ki, “keş” sözü Şəki dialektində həm də “ocaq” məfhumu ilə əlaqəli işlənir: məsələn, “keş-tan” sözü qazan və s. qoymaq üçün ocağın ətrafına qoyulan daşdan və ya dəmirdən düzəldilən vasitəyə – sacayağa verilən addır.

Mənə görə, “**Keş-iş**” sözünün də kökündə “kiş” sözü durur.

“Kiş” sözünün semantik – etimoloji açılışına nail olmaq üçün “Kas tayfaları” ilə bağlı mülahizələrə diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Onların haqında olan məlumatlar III minilliyin əvvəllərinə dayanır. Qərblilərin təsəvvür və təsvirlərində insanbaşı, atbədənli kentavr obrazı şəklində formalaşan mifik gücləri “Kas tayfaları” ilə əlaqələndirirlər.

Tarixi mənbələrdə “t” şəkilçisi ilə “Kassit”, “pi” şəkilçisi ilə “Kaspi”, “al” şəkilçisi ilə “Kasal”, “an” şəkilçisi ilə “Kasan”, həm “pi”, həm də “an” şəkilçiləri ilə “Kaspian”, bunun da üzərinə “a” əlavə edilməklə “Kaspiana”, “ər” sözü ilə “Kasər” adlanan “Kas tayfaları” (bundan sonra onları “**kas-ər**” adı ilə təqdim edəcəyəm – V.As.) assur və babil yazılarında “**Kaşş-u**”, “**Kişş-u**” formasında qeyd edilir. Ona görə ki, “kasər”lərin tayfa allahı “**Kaşşu**” adlanırdı (**Bax. İ.Əliyev. İstoriya Midii. Baku, Izdatelstvo Akademii Nauk**

Azərbaydjaskoy SSR. 1960. Səh. 80. yuxarıdan aşağıya 9-10-cu sətirlər) və bu, “kasər”lərə başqalarının verdiyi ad deyildi: onlar özlərini (**Bax. İ.Əliyev. Göst. əsəri. Səh. 80. Qeyd 4. 6-8-ci sətirlər)** belə adlandırırdılar.

Şumer, elam və kasər kimi qədim tayfaların dillərində işlənən “tibira” (“temir” – “dəmir”), “dingir”, “tengri” (“Tanrı”) “meša”, “şak” (indinin özündə “uşağı” bura çağır” əvəzinə “şağı bura çağır” deyirik – V.As.), “atta” (**Akad. V.V.Struvedə “adda” – V.As. Bax. Akad. V.V.Struve. İstoriya Drevnoqo Vostoka”, Leninqrad, Oqiz. Qospolitizdat, 1941, səh.121**) sözlərinin bu günə qədər dilimizdə eyni mənada işlənməsi [(**Bax. İ.Əliyev. İstoriya Midii. Baku, Izdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjaskoy SSR. 1960. Səh. 52**)] faktıdır. Bu məqamda Azərbaycandan uzaq bir coğrafiyada yayılan Norveç dastanlarının da “Edda” adlanmasının xüsusi izaha ehtiyacı olduğunu qeyd etməyi özümə borc bilirəm. “Edda”nı fransız dilinə tərcümə edən Fransua-Avye Dilman yazdığı müqəddimədə “bu sözün ... “əcdad” mənasında (... Edda ... correspond à l'appellatif poétique edda, dont le sens est “aïeul”. **Bax. L'Edda. Récits de mythologie nordique par Snorri Sturluson. Traduit du vieil islandais, introduit et annoté par François Xavier Dillman. Paris, Edition Gallimard, 1991, səh.15**) işləndiyini yazır. Vaxtı ilə tarixçi İ.H.Əliyev (1924-2004) sətiraltı olsa da, Z.İ.Yampolskinin ona göstərdiyi sənədə əsaslanaraq elam dilindəki “kutu” – “at”, “qodux” – “eşşək” sözlərinin də Azərbaycan dilində işlənməsini (**Bax. İ.Əliyev. İstoriya Midii. Baku, Izdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjaskoy SSR. 1960. Səh. 107, qeyd 2.**) izaha ehtiyacı olan elementlər hesab edirdi.

“**Kaşş(u)**” və ya “**Kişş(u)**” sözünün sonuna qoşulan “**u**” şəkilçisinə gəldikdə isə, “u” elam-kasər mənşəli şəkilçidir. İndinin özündə də onlarla kök sözlərə qoşulub işlənən bu şəkilçi müxtəlif fonetik

variantlarda (**Bax. Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri, 4-cü cild. Məqalələri. Bakı, "Təhsil" NPM, 2010, səh. 21**) işlənməkdədir: Kiş – Kiş(i), Sarıbaş – sarıbaş(i), qoç – qoç(u), qızıl – qızıl(i), gümüş – gümüş(ü), zümrüd – zümrüd(ü), gül – Gül(ü), yaban – yaban(i), armud – armud(u), zoğal zoğal(i), badam – badam(i), turş – turş(u), bayat – bayat(i), əfşar – əfşar(i), varsağ – varsağ(i), qaytağ – qaytağ(i), heyvagul – heyvagul(ü), maral – maral(i), atyeriş – atyeriş(i), itoturuş – itoturuş(u), Mak – Mak(u), Bak – Bak(i), Şək – Şək(i), Xəzər – xəzr(i), azər – azər(i), Zərdüşt-zərdüşt(i), dod – dod(u), qod – qod(u), və s.

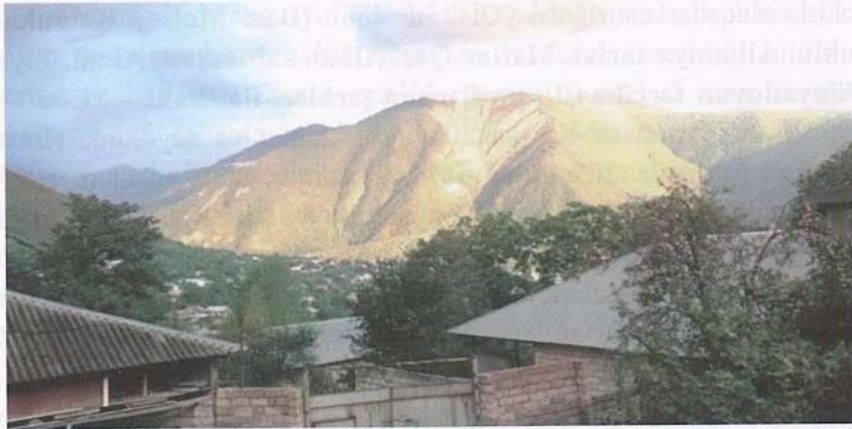
Dilimizdə işlənən "u" şəkilçisi qoşulduğu sözlərdə bənzərlik, bəzən də mənsubluq, aidlik, dad-tam və forma oxşarlığı bildirir: armud(u), badam(i) forma, qızıl(i), gümüş(ü) sözləri rəng, turş(u) sözü isə dad cəhətdən oxşarlıq bildirdiyi halda, azər(i), zərdüşt(i) sözləri inancla bağlı olub dini-ruhani mənsubiyyəti, xəzr(i) Xəzərin şimalından əsib gələn küləyin istiqamətini, qoç(u) qoçaqlığı, qoçuluğu, qoçlara xas olan dalaşqanlıq bildirir. Məlum məsələdir ki, armud(u) armud formasında olan stəkandır, armud deyildir. Azər(i) atəşpərətdir, ancaq atəşi kəşf edən azər deyildir, azərlə bir dində olandır. Zərdüşt(i) də Zərdüşt deyildir. Bayat(i) bayat, varsağ(i) varsağ tayfasının nəğməsidir. Sarıbaş(i) sarıbaşların, qaytağ(i) qaytaqların oyun havasıdır. Gül(ü) də gül kimi oğlandır, amma gül deyildir.

Bu qəbildən olan digər sözlərin ahəng qanunu əsasında ı, i, u, ü saitlərini şəkilçi olaraq qəbul etməsinin də izaha ehtiyacı vardır – V.As. Buna "sak"/"sak (a) və ya "sak(ka), "mod"/"mod(a)" və ya "pot(a)", "məd"/"məd(ə)-sözlərindəki "-a" "-ka", "-ə" şəkilçilərinin cəmlilik bidirməsini əlavə edirəm. Kiş kəndində fərqləndirilmək üçün iri və gövdəli adamlara "pota qoz" ləqəbi verilir, ətli-canlı uşaqlara isə həm oxşamaq, həm də fərqləndirmək üçün "ayı potası", "ayı balası kimi poppota" sözlərindən istifadə edirlər. Bu mənada burada "Pota qoz" ləqəbli adamlara da rast gəlmək mümkündür. Qoz çat-

layanda (payızda) yığıqları qozlar ilə "Qalaqurma" oyunu oynayan kənd uşaqlarının dilində "sak(ka) qoz" sözü ən işlək sözlərdən biridir. "Hamı sakka qoz kimi yerindədir" ifadəsinin bu gün də işlək olmasını sübut etməyə, yəqin ki, ehtiyac yoxdur. İndi də "sak(ka)" sözü – "olduğu kimi" və ya "necə var, eləcə", "mod(a)" sözü – "iri", "pot(a) sözü isə "iri" və "ağır" mənasında işlənir. Bəli, Kiş kəndinin leksikasında yaddaşdan və tarixdən, inancdan və ənənədən gələn və tədqiq edilməli olan dialektik vahidlər onlardır.

"Albaniya tarixi"ndə eramızın 70-ci illərində baş vermiş hadisələrlə əlaqədar xatırlanan "Gis" kəndinin (**Bax. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Mxitar Qoş. Alban salnaməsi. Akad. Ziya Bünyadovun tərcüməsi, qeydləri və şərhləri ilə. Bakı – "Elm" – 1993, səh.18**) müasir Kiş kəndi olması izahlar və qeydlərdə (**Bax. Yenə orada, səh. 209, qeyd 16**) öz təsdiqini tapır və onun etnotoponimik səciyyəsi göz qabağındadır. Vaxtı ilə Qaspi" sözünün etimoloji mənşəyini "qas" tayfa adı ilə bağlayan Ə.Dəmirçizadə bu sözün sövti dəyişmələrə uğrayaraq "qas", "kiş" və s. şəkillərdə işləndiyini (**Bax. Ə.Dəmirçizadə. 50 söz. Bakı, "Gənclik", 1968, səh.30, yuxarıdan aşağıya 9-14-cü sətirlər**) göstərmişdir. "Kas//qas" sözünün "uca", "yüksək" mənalarında işləndiyini nəzərə alan tədqiqatçılar da (**Bax. Mirəli Seyidov. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, "Yazıçı", 1989, səh.408-412**) Ə.Dəmirçizadə mövqeyində dayanmışlar. Bütün bunlar "Kiş" sözünün etnotoponim olduğunu sübut edir. "Kiş" sözünün etimoloji izahı onu "Kasər boyundan olanların məskəni" (**Bax. Vaqif Aslan. Şəkinin tarixi yer adları və onların sözaçımları. Azərbaycan folkloru. Toplama, nəşr və tədqiq problemləri (19-22-oktyabr 1993-cü ildə Şəkidə keçirilmiş Respublika folklor müşavirəsinin materialları) I. Bakı, "Sabah-1994, səh. 408-412**) səciyyələndirməyə əsas verir.

Qəti olaraq deməliyəm ki, “Kiş” sözü kasərlərin ilkin tarixi inancları ilə bağlı olub əvvəlcə “tanrı”, sonra “tanrı məqamında olan”, daha sonra “müqəddəs şəxs” və “müqəddəs yer” mənalarında işlənmişdir. Bu gün dilimizdə ən işlək söz olan “kişi” sözü belə bir tarixi təfəkkür tərzinin məhsuludur. Kasərlərin tayfa allahını “Kiş”, hökmdarlarını “kiş(i)”, başkəndlərini isə “Kiş” və “Urkiş” adlandırması və bu gün “kişi” sözünün həm keyfiyyət, həm də cins bildirməsi bu fikri bir daha təsdiq edir.

Kiş kəndindən bir görünüş

IV FRAQMENT

KİŞ KƏNDİ VƏ KASƏR DÜŞÜNCƏSİNDƏN İRƏLİ GƏLƏN ADLAR

Məsələnin ən maraqlı tərəflərindən biri də Kasər tayfalarının tapındıqları allahların adı ilə bağlı olan bir sıra yer adlarının indi də Kiş kəndində mövcud olmasıdır. Hal-hazırda Şəki rayonunun Kiş kəndindəki dağ zirvələrindən birini yerli əhali “Şomu təpə” və ya “Şumu təpə” adlandırır.

Kasər inancına görə, “Şumu” və ya “Şomu” həm yeraltı atəş, həm də müharibə allahı, həm də ki, çar sülaləsinin hamisi (**Bax. Dyakonov. İstoriya Midii. Moskva-Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1956, səh.133 Yuxarıdan aşağıya 2-3-cü sətirlər, qeyd 3-4**) hesab olunurdu. Eyni adlı yer adının Qazax rayonunun Köçəsgər kəndində və s. yerlərdə olması kasər tayfalarının Azərbaycanda yerli etnoslardan biri olduğunu sübut edir.

Bizlər, bir qayda olaraq, ucaboylu adamlar haqqında “şümal-boylu” ifadəsini işlədirik. Kasərlər Uca dağlar ilahəsinə “Şümaliya” və ya “Şimaliya” (**Bax. Dyakonov. İstoriya Midii. Moskva-Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1956, səh.133 Yuxarıdan aşağıya 1-ci sətir, qeyd 2**) deyirdilər. İndi dilimizdə işlənən “şümal” sözü “uca”, “hündür”, “şimal” sözü isə “yuxarı”, “üst” mənasında işlənir. Bu da bizim tarixi düşüncə tərzimizə tam uyğundur. “Kas//qas” sözünün “uca”, “yüksək” mənalarında işlənməsi isə çoxdan elmi cəhətdən (**Bax. M.Seyidov. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, “Yazıcı”, 1989, s.408-412**) sübuta yetirilmişdir.

P.S. 30-40 il bundan əvvəl Kiş kəndinin qocaman sakinlərindən eşitdiyim bir rəvayət yadıma düşür: “Nuh tufanı zamanı Nuhun gəmişi gəlib bizim Kiş kəndinin girəcəyindəki bəndin burnunda dayanıb. Gəminin orada bənd edildiyi qarmaqların izləri indi də o yerlərdə qalmaqdadır. Buna görə oraya **“Bəndin burnu”** deyirlər”. Bu da Kiş kəndinin Nuxadan da qədim olmasına, dünya tufanına məruz qalmamasına işarədir. Şəkinin dağətəyi hissəsinin Nuxa adlanması da belə bir qədim tarixdən gələn arxaik təsəvvürlərlə bağlıdır. Burada Nux/Nuh sözün kökü -a isə cəmlilik bildirən şəkilçidir – “Nuhdan qalanlar”, “Nuhun nəslindən törəyənlər” mənasındadır.

“Şəxs” mənasında işlənən “kəs”, səs çoxluğunda qulağı batmaq mənasında işlənən **“kas olmaq”** (olsun ki, bu ifadə Kişdən və Şəkiddən başqa digər yerlərdə də işlənir – V.As. Şəhriyar demişkən: *Biri ayna, biri pasdır Biri aydın, biri kasdır. Bax. Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar. Yalan dünya. Səh. 16. Bakı, “Azərbaycan Ensiklopediyası”, 1993*) sözləri, Az-ak, Kaz-ak, Has-an, Xas-ay, Kaz-ım, Qas-ım, Xas-məmməd, Xas-polad, Xız-ır, Xəz-ər, Qaz-an, Qaf-ur, Qaf-far və s. kimi şəxs adları etnonimik xarakterə ilə diqqəti cəlb edir.

Beləliklə, **“Kiş”** sözünün etimoloji izahı onu **“kasər boyundan olanların məskəni”** kimi səciyyələndirməyə əsas verir.

P.S. Mənə belə gəlir ki, **“Azərbaycan”** sözü də elə bu əsasda, yəni, **“kasər – azər boyundan olanların məkanı”** şəklində izah edilməlidir.

V FRAQMENT

KİŞ KƏNDİNİN MƏHƏLLƏLƏRİ

Kiş kəndi şimaldan, şərqdən və qərbdən dağlarla əhatələnmiş və yeganə qapısı cənuba – Şəkiyə açılan təbii qala şəklindədir. Kiş kəndinin güncixan tərəfindən axan çay yerli camaatın dili ilə desək – Böyükçay, coğrafi ədəbiyyatın dili ilə desək – Kiş çayı adlanır. Böyükçay kəndin şərq məhəllələrini güncixan tərəfdən yerli camaatın öz əlləri ilə saldıqları çörüklərdən (çəpərlə çevrələnmiş bağlardan) və başda Marxal olmaqla, şimala doğru sıralanan istirahət mərkəzlərindən ayırır. Kəndin ortası ilə axan Qurcanaçay isə kəndin məhəllələrini qərb və şərq məhəllələrinə ayırır, Yanıxlar məhəlləsindən bir qədər aşağıda Böyükçay ilə birləşir. Böyükçay bundan sonra Cour, Dərə, Tayirlər və Doxun məhəllələrinin şərq sahilləri boyunca öz təbii axarını davam etdirir.

I. Kiş kəndinin hal-hazırda on beş məhəlləsi vardır. Bunlardan səkkizi kəndin günbatan tərəfindən, yəni, cənubdan şimala doğru belə sıralanır:

1. Doxun (1970-ci illərdə məskunlaşdırılmış, aparılan arxeoloji qazıntıları onun qədim yaşayış məntəqələrindən biri olduğu təsdiq etmişdir – V.AS.), 2. Tayirlər, 3. Dərə, 4. Cour, 5. Yanıxlar, 6. Salayşağı, 7. Bədələr, 8. Tatarşağı.

Haşiyə: 1. Doxun, 2. Tayirlər, 3. Dərə və 4. Cour, deyildiyi kimi, üzü şimala doğru Böyükçay boyunca, onların davamı kimi 5. Yanıxlar, 6. Salayşağı, 7. Bədələr və 8. Tatarşağı məhəllələri isə Qurcanaçay boyunca aşağıdan yuxarıya doğru sıralanır.

Salayşağı ilə Bədələr arasında qədimliyi ilə müasirliyini yaşamaqda olan böyük kənd qəbristanlığı yerləşir.

II. Kiş kəndinin Qurcanaçay ilə Böyükçay arasındakı məhəllələri yuxarıdan baxdıqda ikiçayarası görünüşündə olur. Onları şimaldan cənuba doğru Kiş kəndinin şərq hissəsi boyunca belə sıralamaq olar:

1. Doduşağı, 2. Duluzlar, 3. Layışlar, 4. Vələmmədlər, 5. Gavan (**Kəndin bu hissəsi də 1970-ci illərdə məskunlaşdırılmış, aparılan arxeoloji qazıntılar onun qədim yaşayış məntəqələrindən biri olduğunu təsdiq etmişdir – V.As.**), 6. Xantamar, 7. Maflar.

Bu məhəllələrin şərq sahilləri Böyükçayın, qərb sahilləri isə Qurcanaçayın suları ilə yuyulur.

VI FRAQMENT

KİŞ KƏND MƏHƏLLƏ ADLARININ SEMANTİK-ETİMOLOJİ TƏSNİFATI

Kiş kəndinin on beş məhəlləsi olduğunu qeyd etməklə yanaşı onların xüsusi bir təsnifata ehtiyacı olduğunu deməkdə də bir fayda vardır. Çünki Kiş kəndinin məhəllə adlarında tarixiliklə müasirlik yan-yanaşı vəziyyətdədir. Təkcə elə bu əlamətlərinə görə dilimiz, tariximiz, etnik mənsubiyyətimiz, genetik yaddaş kodlarımız haqqında, azacıq da olsa, müəyyən təsəvvürə malik olmaq mümkündür. Bu mənada Kiş kəndinin məhəllələrinin semantik-etimoloji təsnifatını belə ümumiləşdirmək olar:

1. Oronim xarakterli məhəllə adları:

Kişdə coğrafi yerləşməsi və relyef xüsusiyyəti əsas götürülməklə oronim kimi işlənən tək birçə məhəllə vardır. O da – “Dərə” adlanır.

2. Sənət və sənətkarlıq bildirən məhəllə adları:

Duluzlar (gil qab-qacaq hazırlayanlar) və layışlar (misgərlər).

3. Antroponim xarakterli məhəllə adları:

Tayirlər, Salayşağı, Bədələr, Vələmmədlər, Xantamar.

4. Etnonim xarakterli məhəllə adları:

Doxun, Cour, Yanıxlar, Tatarşağı, Doduşağı, Gavan, Maflar.

VII FRAQMENT

KİŞ KƏND MƏHƏLLƏ ADLARININ SEMANTİK-ETİMOLOJİ AÇILIŞI

1. Doxun

Oronim, antroponim, sənət və sənətkarlıq xarakterli məhəllə adlarından fərqli olaraq, etnonim xarakterli məhəllə adları xüsusi sözaçımı tələb edir.

Qərbdən aşağıdan yuxarıya doğru sıralanmada Kiş kəndinin ilk məhəlləsi Doxundur. Ulu Oğuz yurdu Oxud kəndinin qurtaracağı, Nuhdan da əvvəlki Nuhların pənah gətirdiyi Kiş kəndinin başlanğıcı sayılan ərazi Doxun adlanır. Doxun Kiş çayının qərb sahilində yerləşib dağ döşü ilə hüdudlanan və çox da böyük olmayan maili düzənlikdir. Kiş çayının leysan yağışlarından daşması nəticəsində Doxunun yuyulmuş sahillərindən küp, torpaq, daş-qutu və s. qəbirlər hələ də aşkar edilməkdədir.

“Doxun” kəlməsi morfoloji tərkibinə görə mürəkkəb sözdür - “Do” və “Xun//Hun” sözlərindən ibarətdir. Bunu “nəfəsdə zümzümə, tələffüzdə rəqs” kimi qiymətləndirilən (Bax.Yaşar Qarayev. Protitip – şəkildir, yaxud nəfəsdə zümzümə, tələffüzdə rəqs – Şəki şivəsi. Azərbaycan folkloru antologiyası, IV kitab. (Şəki folkloru, I cild. Bakı, “Səda”, 2000, səh.3-45) ləhcəmizin passionarlığı və sürətliliyi ilə də izah etmək mümkündür.

“Do” sözünü Doxunun cənubu ilə üzbəüz olub, Kiş çayının gün-cıxan tərəfində yerləşən qədim “Dodu” adlı yaşayış məntəqəsinin adının tələffüzdə qısaldılmış forması kimi başa düşmək olar: “Doduhun” sürətli deyilişdə “Dod-hun//Do-xun” kimi tələffüz edilir.

“Xun//Hun” sözünə gəldikdə isə, onun xüsusi izaha ehtiyacı yoxdur. Hunların Sakit okeandan Atlantik okeana qədər yayılmış olan çox böyük bir türk tayfası olduğu elmdə və təcürbi həyatda çoxdan öz təsdiqini tapmışdır. Azərbaycan dilində, o cümlədən Şəki dialektində “Xun//Hun” sözünün “el” sözünün sinonimi kimi və yanaşı olaqraq “el-gün” şəklində işləndiyinin şahidi oluruq. Məsələn, “Elim-günüm var olsun”, “Elli-günlü bəxtəvər” və s. Bu da onun “nəsil”, “tayfa”, “xalq” semantikasına bağlılığını, türklüyümüzə şahadət verən etnonim olduğunu göstərir.

2. Doduşağı

Sözaçımı baxımından müəyyən hazırlıq tələb edən etnonimlərdən biri də Doduşağı toponimidir.

Şəkiddə “Dodu”adında qəsəbə, Kişdə isə “Doduşağı” və ya “Dodu uşağı” deyilən məhəllə vardır.

Günəşə, Aya, ulduzlara – daha dəqiq desək, Göy Tanrıya tapınan əcdadlarımız Günəşə həsr edilmiş mərasimlər keçirmişlər. Bu zaman Günəşi təsvir edən gəlincik düzəldər, onun boynundan muncuq və b. bəzək əşyaları asarmışlar. Adamlar oxuya-oxuya, həyacanlı və bəlağətli səslə əllərində gəzdirdikləri Günəşin simvolundan – “Dodu”dan (Bax. M.Allahverdiyev. Azərbaycan xalq teatri tarixi. B., “Maarif”, 1978, s.20) bəhs edərmişlər. Görünür ki, “qodu-qodu” həmən mərasimin qismən bizə gəlib çatmış formasıdır. “Dod(u)” və “qod(u)” sözləri semantika cəhətdən “kut”, “qut” və “qud” sözləri ilə sinonimdir. Hal-hazırda qohumluq mənasında işlətdiyimiz “qud(a)” sözü də “Dod(u)”, “qod(u)”, “kut”, “qut” və “qud” sözlərinin ləhcəvi fonetik variantıdır. Şəkinin “Qudula” və “Küngüt” (Gün-Qut, yəni, Qutlu-Günəş – V.As.) kəndlərinin də semantik-etimoloji açılışı bu qayda ilə olmalıdır.

Günəşin atributu olan gəlinciyin “dodu”, Günəşə həsr olunmuş mərasimin “Qodu” və ya “Qodu-Qodu”, məhəllənin “Doduşağı”, qəsəbənin “Dodu”, kəndlərdən birinin “Qudula”, digərinin Küngüt, Türk xaqanlarının “Tanrıkut”, Şəki xanı Əlican xanın oğlunun “Qutul” xan adlanması, Kiş kəndində (olsun ki, həm də başqa yerlərdə – V.As.) indinin özündə də ahıl və qocaman qadınlara “Dodu” deyə üz tutub “Fatma dodu necəsən”, “Məkkə dodu, gözün aydın olsun” şəklində müraciət edilməsi səma cisimlərinə sitayişlə əlaqədar olmuşdur. Günəşə sitayiş isə təkcə bizim Kiş kəndinə aid deyildir. Qonşu Qax rayonunun Sarıbaş kəndində fevral ayının 5-i, 6-sı, 7-si “Günəşin təpədən aşması” günü adlanır və o üç gün ərzində adamlar Günəş doğmazdan əvvəl yuxudan durub Alagöz dağının başındakı Yellitəpədən Günəşin necə aşmasına tamaşa” (**Bax. Rəsul Tahirzadə. Sarıbaş və Sarıbaşlılar. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, səh.17**) edirlər. İlk dinin 70 000 ildən daha qədim və səma ilə bağlı olması, hətta, Amerika qitəsində yaşayan türk qəbilələrinin Günəşə təzim ayını keçirəmələri də (**Bax. Qara Namazov. C.Çörçivodun tarixi kəşfləri. Bakı, “Təhsil” NPM, 2011, səh.42, 62**) bir üstəlik.

“Gün aydın”, “Ağ günə çıxasan” kimi alqışlar, “Günün dalından doğsun”, “Günün göy əskiyə bükülsün” kimi qarğışlar, “Ağ gün ağardar, qara gün qaraldar” kimi atalar sözü türkən tarixi təfəkkür tərzinin məhsuludur.

3. Cour

Yerli camaat bu sözü “dooğa”, “dooşan” sözləri kimi diftonq şəklində tələffüz edir. Tələffüz və deyiliş tərzinə görə “Cour-covur”, “cuar-cuvar”, “suar-suvar – savar”, “sabar-sabir”, “Sibir-subir” tərkiblərinin ləhcəvi fonetik variantları şəklində özünü göstərir.

Subəylərinə və su paylayanlara “cuvar” deyildiyi hamıya məlumdur. Türk tayfalarından “Sabar” və ya “Sabirlər” haqqında on-

larla elmi-tədqiqat işləri yazılmışdır. Sibir adlı ucsuz-bucaqsız ərazinin bu tayfanın adını daşıması da mübahisəsizdir.

Əslində onlar suyubirlərdir – subirlərdir, yəni, eyni kökdən, eyni boydan, eyni soydan gələnlərdir.

Rayon adı kimi coğrafiyamızda şərəfli yer tutan Biləsuvar sözü də sabar-sabir tayfalarının məskənlərindən biri kimi (**Bax. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti: 2 cildə, P.Əliyevanın redaktorluğu ilə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007. I cild, səh. 134-135**) izah edilir.

4. Yanıxlar

Şəkinin Kiş kəndində “**Yanıxlar**” adında bir məhəllənin, Tovuz rayonunda isə “Yanıxlar” adında əlahiddə bir kəndin yaşayış məntəqəsi kimi var olması onun etnotoponim olduğunu göstərir. Burada söhbət yandırılmış, yaxılmış hansısa bir tayfadan deyil, Oğuz xanın üçüncü oğlu Dəniz xanın dördüncü oğlu “Kınıq //Kınık” və ya “Kanıq//Kanık xan” qanından gələn nəsil və tayfa (**Bax. Fazlallax Rəşidəddin. Oğuz-name. Bakı, “Elm”, 1987, səh. 67**) nəzərdə tutulur. Kınıqların adını daşıyan məntəqələr Anadolu çevrəsində də (**Bax. Fəruq Sümər. Oğuzlar. Bakı, “yazıçı”, 1992, səh.211, qeyd:13; Səh. 217, 341-344, 425-427**) kifayət qədərdir.

“Kınıq //Kınık” və ya “Kanıq//Kanık” sözlərinin kökündə “qın” – “gün” sözünün durduğunu görürük. “Kanıqlar” sözünün ləhcəvi fonetik dəyişmələrə uğrayıb “Yanıxlar” və yaxud “Kanık” sözünün “Qanıx” şəklinə düşməsi təbii haldır. Çünki “k//y”, “k//x”, “q//ğ” əvəzlənməsi dilimizə xas olan fonetik hadisədir. Məsələn: Kanıq-yanıq-yanıq, kanık-qanıx-yanıx. Hallanma zamanı isə bu proses daha da aydın görünür.

Mənə belə gəlir ki, Qanıx hidroniminin də sözaçımı bu əsasda olmalıdır.

5. Tatarşağı

“Tatarşağı” sözünün etnonim olması mübahisəsizdir. Qafqaz, Kazan, Sibir tatarları istilahlı bir zamanlar bu ərazilərdə yaşayan bütün türk etnoslarına şamil edilmişdir.

6. Gavan

“Gavan” sözü “maq” və ya “muğ” tayfası ilə bağlı olduğu üçün etnotoponimdir. Qeyd edilməlidir ki, “maqların” və ya “muğların” dini ... Midiyada və Midiya ərazisində yaşayan qədim türklərin dövlət dini səviyyəsinə yüksəlmiş, sonralar Əhəmənilərin və Sasanilərin dövlət dini” (Bax. Ağayar Şükürov. Mifologiya.3-cü kitab. Bakı, “Elm”, 1995, səh. 97) olmuşdur. Xersfeldin fikrincə, Midiyada və Persiyada bütün kahinlər “maq” (Bax. A.O.Makovelski. Avesta. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı. Bakı-1960, səh.91) adlandırılırdı. Kahinlər dərəcəsinə görə fərqlənirdilər. “Gav”lar və “qarapan”lar baş kahin (Bax. İ.Aliyev. İstoriya Midii. Baku, Izdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjaskoy SSR. 1960. Yuxarıdan aşağıya III abzas. Səh. 22) məqamında idilər. A.O. Makovelski isə baş kahin mənasında “karpan” terminindən (A.O.Makovelski. Avesta. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyat. Bakı-1960, Aşağıdan yuxarıya II abzas, səh.91) istifadə edir.

“Gavan” – “Gavlar”, yəni, “kahinlər məhəlləsi” deməkdir.

7. Maflar

“Maflar”ın sözaçımı “maq” və ya “muğ” tayfasından gəlir, “mağlar” deməkdir. Onlar “Avesta” təlimini yayan tayfalardır. “Maq” və ya “muğ” sözləri cəmlilik bildirən “-lar”, “-lər”, “-al”, “-an” və s. şəkilçilər ilə işlənir və çox geniş ərazidə yayılmışdır: Məsələn, Maf-lar, Muğ-an, Muğ-la, Mux-as, Qax-muğ-al, Qox-muq, Sa-mux, Qu-mux və s.

“Muğlar atəşgahlarda atəş ətrafında oxuyub, ritual rəqsi edərəkən bəzən şurə gəlib, öz qaftanlarını yandırırldılar” (Bax. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl, filoloji tərcümə, izahlar və qeydlər Rüstəm Əliyevindir. Bakı, “Elm” – 1983, səh.120.; 310) şəklində verilən məlumat bu gün beynəlxalq termin kimi işlənən “maqiya” və “maqizm” sözlərinin maq təlimindən irəli gəldiyini göstərir.

Bir sıra tədqiqatçılar, o cümlədən, amerikan alimi Olmsted (Bax. Olmstead A.T.E.Dariusand his of theBehistun İnskription AJSL. T. 55. 1938. Yenə onun. Histori of the Persian Empire. Chicago, 1948), ingilis tədqiqatçısı Ravlinson qardaşları (Bax. Rawlinson H.Memoir of the site of the Atropatenian Ekbatana Jurnal of the Geographical Society, X, 1841. Yenə bax. Rawlinson G.The Five Great Monarchie of the Ancient Eastern World. I-IV, London, 1862-1865) maqları Turan tayfaları hesab etmişlər. Yəqin ki, bu həqiqəti onlara Azərbaycan toponimləri diqtə etmişdir.

P.S. Çox təəssüflər olsun ki, elə öz ölkəmizdə sərgilənən rəsmi veb-saytda “Maflar” məhəlləsinin etimoloji açılışını “maafklar” – bütün vergilərdən azad olan, lakin buna görə müharibə vaxtı dövlət sərhədlərini, dinc vaxtlar isə asayışı qoruyan təbəqənin adı ilə bağlamaq (“Aərbaycan vikimediaçıları” istifadəçi qrupunun rəsmi veb-saytı: www.wikimedia.az) tariximizin təhrifdən başqa bir şey deyildir. Ona görə ki, “maafklar” xilafətdən sonra xüsusi kəndli təbəqəsinə (vergi immuniteti hüququna sahib olan sosial təbəqə nümayəndələri – V.As.) şamil edilən termindir. Xanlıqlar dövründə isə məhz bu kəndli təbəqəsi xanın hərbi dəstələrində xidmət etməli, sərhədləri (Bax. ASE, VI cild, Bakı, ASE Baş Redaksiyası, 1982, səh.281) qorunmalı idi. Kiş kəndinin Maflar məhəlləsi isə xilafətdən və xanlıqlar dövründən çox-çox əvvəl var idi. Baxın, Tur Heyerdalın VII kitabında Kiş məbədi – kilsəsindən bəhs edilərkən “mehrabin altındakı quyudan götürülmüş ağac kömürünün radiokarbon analizi

4500 ±40B.P. (Beta-157479) və 13C-nin 12C-yə nisbəti 23.7% olmuşdur. Dərəcələrə bölünmüş 2s (sigma) nəticə bu tarixi vaxtın eramızdan əvvəl 3360-3030-cu illər olması ehtimalının 95% olduğunu göstərir” cümlələri də (Bax. Tur Heyerdal. VII kitab. Sərhədləri aşaraq, Dənizləri aşaraq: Azərbaycanla əlaqələr. Bu kitab elmi ekspedisiyalar və tədqiqatlara həsr edilmiş nəşrlər silsiləsinə aiddir. VII kitab-Qərb universiteti və “Azərbaycan İnternəşnl” jurnalının dəstəyi ilə çap edilmişdir. MEGA PRINT, İSTANBUL, 2011. Səh.157. Aşağıdan yuxarıya 1-6-cı sətirilər) “Maflar” məhəlləsinin xilafətdən ən azı 3.000 il əvvəlki mövcudluğunu sübut edir. Maflar bir çox tədqiqatçıların (Bax. Olmstead A.T.E. Darius and his of the Behistun İnscription AJSL. T. 55. 1938.Yenə onun. Histori of the Persian Empire. Chicago, 1948; Əlavə olaraq bax. Rawlinson H. Memoir of the site of the Atropatenian Ekbatana Jurnal of the Geographical Society, X, 1841. Yenə bax. Rawlinson G. The Five Great Monarchie of the Ancient Eastern World. I-IV, London, 1862-1865) etiraf etdiyi kimi türk mənşəli “maq//muğ” tayfalarının adını indi də yaşadan etnotoponimdir. Sadəcə olaraq, bu söz “q//ğ//h//f” əvəzlənməsi ilə ləhcəvi şəkildə tələffüz edilir.

VIII FRAQMENT

KİŞ KƏNDİNİN İLKİN TARİXİ İNANCLARI

Haşiyə. Kiş kəndi dünya bina olan gündən məskun ərazi olduğuna görə burada ən ilkin inanclardan tutmuş bu günkü islamçılığa qədər yaşanmış inanclar bu və ya başqa bir şəkildə özünü qoruyub saxlamaqdadır. Səmaya, səma cisimlərinə, təbiətə münasibətlərimizdə, həyat və düşüncə tərzimizdə yaşanan inanclar həm də dilimizdə işlənən bir çox ifadələrdə qalmaqdadır. “Tanrıya bax”, “Ana haqqı – Tanrı haqqı”, “Qonşu haqqı – Tanrı haqqı”, “Səni yaradanı, görüm, yerə düşsün”, “Allahın olsun”, “Allahsızlıq eləmə”, “Sənin işin Allaha qalıb”, “Dalını dağa söykəyibsən, heç kim sənə bata bilməz” tipli ifadələr inanclarımızla bağlıdır.

Səma cisimlərinə olan inanclar isə inancların ilki sayılır:

1. Günəşə inam

Günəş tutulmaları zamanı yaşanan həyəcanlar bir zamanlar avamlıq hesab edilirdi. Avam camaatın qazan çalmağı, səmaya ox atmağı və s. lağa qoyulurdu. Amma bu avamlığın bünövrəsində elm dururdu. Əgər Günəş bir neçə gün Yer kürəsini işıqlandırmazsa, yaranan donuşluq canlı həyata son qoya bilərdi. Bunu əcdadlarımız sövq-təbii olaraq başa düşürdü. “Qodu-qodu” oyunu da Günəşə sitayişin bir forması olaraq gəlib bizim günlərimizə çatmışdır. Doduşağı, Dodu, Küngüt (Gün gut – Gutlu Günəş – V.As.) kimi toponimlər də əcdad türkün Günəş sevdasına əyani misalfir.

2. Aya və ulduzlara inam

Ay tutulanda yaşanan həyəcanlanmalar, Ay doğanda salavat çevirmək, Ayın rəmz kimi bayraqda görünməsi, bəxt və tale ulduzları haqqında miflər də ikin ianclarımızdan gəlmə əlamətlərdir. Ulduz falına inam da bununla əlaqədardır. Türk mifologiyasında Günəş qız, Ay isə oğlan təmsalındadır. Mənə belə gəlir ki, ilahi sevgi həm də Qünəş və Ay münasibətindən – daimi izləmə və daimi sədaqətli olma prinsipindən qidalanmışdır.

3. Dağa və daşa inam

Bütövlükdə Qobustanın, Qobustandakı “Qavaldaş”ın, “Beşik-daş”ın, “Ana zağa”nın, Kiş dağlarındakı “Pırqaya”nın müqəddəs sayılması dağa və daşa inamdan irəli gəlmişdir. Dağla və daşla bağlı ifadələr də son dərəcə maraqlıdır. “Bu, sən qaldıran daş deyil”, Mənim daşım ağırdır”, yəni, “Mən açıq düşərgə və mağara həyatından gəlirəm, köküm dərinədir-yerliyəm, gəlmə deyiləm” kimi ifadələr bu gün məcazi çalarlar kəsb etsə də, ilkin semantikasını saxlamaqdadır.

4. Haldaşı

Ortası ystı, kənarları çıxıntılıdır. Bu daşdan ancaq doğuş zamanı istifadə edilir. Bu daş qadını ölümün pəncəsindən almaq, onun ruhunu oğurlamaq istəyən cinləri qovmaq gücünə malikdir.

5. Haldabani

O, Haldaşının bir ayrı formasıdır. Eynən dabana oxşayır. Görünür ki, doğuş zamanı qadının ruhunu oğurlamaq üçün onun üstünə gələn cinlərinin gəlişinin qarşısını almaq üçün istifadə edilmişdir.

Haldabani

Haldaşı

Bütün bunlar ibtidai formada olsalar da, dağın və daşın müalicəvi xüsusiyyətlərinə inamdan yaranmışdır. Əlbəttə ki, ən qədim etiqadlardakı ilkin həqiqətlər bu günə qədər qalmamışdır.

6. Ürəkdaşı

Bu daş formasına görə ürəyə oxşayır. Yastı, ləpik daşdır, ortasında oyucu vardır. Ağır xəstəliklər zamanı sinəyə qoyulur. İnanca görə, ürəkgetməsinin qarşısını alır. Bəzən də xəstəyə içinə Ürəkdaşı salınan su içirirlər.

Ürəkdaşı

Ürəkdaşı

7. Sancı muncuğu

Bundan daşa inamın bir növü kimi istifadə edirlər. Bu muncuğun sancının qarşısını almaq gücündə olduğuna inanır və onu uşaqların boynundan asırlar.

Sancı muncuğu

8. Gözmuncuğu

Bu muncuq, adətən, uşaqları yaman gözdən qorumaq üçün onların paltarlarının çiyin hissəsinə bənd edilir. Evləri “yaman göz”dən qorumaq üçün gözəgəlimli yerlərdən gözmuncuğu asmaq hələ də dəbdədir. Yaxşı və yaman göz haqqında təsəvvür “Avesta”da da öz əksini tapır. Orada yaman göz xəstəliklərin və bədbəxt hadisələrin səbəkarı kimi (Bax. A.O.Makovelski. Avesta. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı. Bakı, 1960. Səh. 127) təsvir edilir.

9. Başına duz çevirmək

Yamangözdən qorunma vasitəsi kimi işlədilir.

10. Balıq altına kəsərli əşya qoymaq

Qorxduğu üçün xəstələnən, qızdırmanın təsiri ilə sayıqlayan adamların balışının altına kəsərli əşyalar (bıçaq, xəncər və s.) qoyurlar ki, cin-şeytan onların ruhunu oğurlamasın. Əlbəttə ki, bu, ilkin dəmir dövrü ilə əlaqəlidir.

11. Ayaq altına kəsərli əşya qoymaq

Evə gətirilən gəlinin (Bunu sonralardan boşqab və s. ilə əvəz etdilər), evə alınan ev heyvanının ayağı altına kəsərli əşya qoyardılar.

12. Cəftə suyu içirmək

Bu da qorxmış adamın qorxusunu canından çıxarmaq üçün edilən ritualdır..

13. Tütyə (Tutiya) çəkmək

Bu daha qədim bir adətdir. Suya, ağaca inamla bağlıdır. Demək olar ki, özündən sonrakı bütün dinlərdə davam etməkdədir. İlkin

atəşpərəstlik dövründə isə meyidi əti üstündə torpağa basdırmaq torpağı, suya atmaq isə suyu çirkləndirmək (**Bax. A.O.Makovelskiy. Avesta. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı. Bakı-1960, səh.130**) hesab edilirdi.

Bunların üzərinə “toy”, “ailə”, “nigah”, “yas” və dəfn adətlərində hələ yaşamaqda olan mifik təsəvvürləri əks edən ritualları, “fəllər”i və s. gəlməli olsa, onda bəşər tarixinə açılan nəhəng bir pəncərə yaratmış olarıq.

IX FRAQMENT

KİŞ KƏNDİNİN MÜQƏDDƏS YERLƏRİ

1. Böyük qəbiristanlıq

Yer kürəsində ilk ocaq yeri Azərbaycanda – Azıx mağarasının Şell dövrü təbəqəsindən (Bax. Rəşid Göyüşov. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, “İşıq”, 1986, səh.16) aşkar edilmiş və ən qədim insan qəbri isə yenə də Azərbaycanda – Qobustanda, Firuz düşərgəsinin Ana zağa mağarasında (Bax. Rəşid Göyüşov. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, “İşıq”, 1986, səh.24) tapılmışdır.

Yurdumuzun qədim insan məskənlərindən biri də bizim doğma Kiş kəndimizdir. Bunun inkaredilməz sübutu vaxtaşırı ziyarətinə tələsdiyimiz qəbiristanlıq və oradakı əcdad qəbirləridir.

Torpağının hər qarışı insan külü, insan kəmiyi ilə qarışdırılan, nəinki hər bir məhəlləsində, hətta, kənar yerlərində də buta, torpaq, katakombə, kurqan, qutu, daş-qutu, küp, kül-küp və sair tipli qəbirlərə rast gəlinən Kiş kəndinin hal-hazırda iki qəbiristanlığı vardır: Salayşağı məhəlləsi ilə Bədələr məhəlləsi arasında yerləşən böyük qəbiristanlıq və Cour məhəlləsinin şimalında bir neçə il bundan əvvəl salınmış kiçik qəbiristanlıq.

Salayşağı məhəlləsi ilə Bədələr məhəlləsi arasında yerləşən qəbiristanlıq hal-hazırda Kiş kəndinin ən böyük qəbiristanlığıdır. Bu qəbiristanlığı və bu qəbirləri əlaq otlarından və kol-kosdan qoruyan Mahir Hüseynalı oğlu Qurbanovun özü hörmətə, xidmətləri isə təqdirə layiqdir.

Bu qəbiristanlığın bir tərəfində yarıçökmüş başdaşları yazısız və şəkilsiz, bir tərəfində isə dik dayanan başdaşları yazılı və şəkil-

lidir. Qurcanaçaydan Salay uşağı məhəlləsinə uzanan, az qala, qəbristanlığı iki bölən arx boyunca qədimliklə müasirliyin bir-birinə dikilən baxışları kəşifir. Gözünüzün önünə gətirin ki, üz-üzə dayanan qəbirlər dinməzcə-söyləməzcə baxışır və bu lal baxışları ilə əcdad qəbirlərini ziyarətə gələnlərə yaşam fəlsəfəsinin sirlərini açırlar. Böyük qəbristanlığın aşağı hissəsindəki qəbirlərdən birində görkəmli türkoloq və dövlət xadimi Aydın Məmmədov, yuxarı hissəsindəki qəbirlərdən birində isə Azərbaycan Respublikası Əməkdar artisti Mərdan Feyzullayev uyuyur.

Aydın Məmmədov (1944-1991) Mərdan Feyzullayev (1959-2017)
Görkəmli türkoloq Azərbaycan Respublikasının
və dövlət xadimi Əməkdar artisti

Bəli, torpağı müqəddəs edən başının üstündə vətən daşı olanlardır. Bu mənada əcdadlarımızın və dünyasını dəyişmiş müasirlərimizin uyuduqları qəbristanlıqlar qara qutuları ilə birlikdə basdırılanların və göyərəcəkləri günü gözləyənlərin məkanıdır. Elə buna

görə ayaq üstə gəzənlərə də "Allah səni göyərtsin" deyirik, torpaq altında yatanlara isə rəhmət oxuyuruq.

Əhsən, qumdan sap əyirib,
daşdan paltar geyən kişi!
Sənə rəhmət!
Başı əlhəd daşına da dəyən kişi!
Sənə rəhmət!
Öz başını öz daşına döyən kişi!
Sənə rəhmət!
Halını da hal daşına deyən kişi!
Sənə rəhmət!
Olur gündə daşın sənün üzünün
qaşı olub.
Ölür gündə sinənin də, başının da
daşı olub.
Min illərdir uyuyursan
başın üstə vətən daşı.
Oyan, göyər torpağımın
daş kimlikli vətəndaşı!

Aşağıdakı şəkildə Qurcana çayı üzərində böyük qəbristanlığa rahatca gedib-gəlmək üçün təmənnasız körpü saldıran, körpüdən sonra qəbristanlığa girəcəkdə dəfn ləvazimatları üçün saxlanc yeri inşa etdirən, onun yanında şəhidlər adına bulaq çəkdirən, şəhidlərə həm kəndin, həm də əbədi sükut yerinin girəcəyində xatirə lövhəsi qoyduran Yamən Ələvsət oğlu Məmmədovun təmənnasız xidmətləri onun böyük hərflərlə yazılan VƏTƏNDAŞ və ZİYALI olduğundan xəbər verir.

Məmmədov Yaman Ələvət oğlu saldırdığı körpü və inşa etdirdiyi nəsnələr qarşısında Kiş kəndi şəhidlərinin məzarı önündə

2. Həşpirim Baba

Həşpirim Baba pirinin yerləşdiyi əraziyə ləhcə ilə **“Pirix qa-bağı”** da deyirlər. “Həşpirim Baba” Kiş kəndinin qərbində, Qurcanaçayın sol sahilində, Salayşağı məhəlləsi ilə Bədələr məhəlləsi arasında yerləşən kənd qəbristanlığının cənub ucqarında yerləşir. Elə burada Qurcanaçay güncixan tərəfindən Gavan və Maflar məhəllələrinə, gün-batan tərəfindən isə Salayşağı məhəlləsinə tarix pıçıldayır.

“Həşpirim” sözü ərəb mənşəli “ərş” (“göy”) və fars mənşəli “pir” sözlərindən ibarətdir, “Səma piri // Göy piri” mənasındadır. Kiş ləhcəsində indiyədək “səma”, “göy” mənasında işlənməkdə olan “həşpirək // həşpirey” sözünün ən işlək sözlərdən biri olması da bunu sübut edir. “Həşpireyə qalxsan da, olmaz”, “Daşı elə atdı ki, lap həşpireyə qaldırdı” və s. və i.a.

“Həşpirim Baba” pirinin qarşısından keçən hər hansı bir yerli, yaxud bu pirin kəramətindən xəbəri olan hər hansı bir gəlmə adam ürəyində tutduğu niyyət Tanrı tərəfindən qəbul edilsin deyə oraya nəzir qoyub keçir. Orada qurban kəsib yoldan ötənlərə qurban payı vermək ənənəsi indi də qalmaqdadır.

3. Cumay ocağı

Bu müqəddəs yer Kiş kəndinin Tatarşağı məhəlləsində yerləşir. Bu müqəddəs yerin üstündə bitən və yaşı bilinməyən zoğal ağacının dibində hər gün çıraq yandırılır və ziyarətə gələnlər onun budaqlarına çürpək və ya tiftik bağlayırlar. Müqəddəs yerlərin ocaq adlandırılması da ilkin atəşpərəstlik dövründən irəli gəlir. Yel xəstəliyi olanlar, sonsuz-lar, uşaqları gəzməyənlər oraya ziyarətə gəlirlər, üstündə qurban kə-sirlər. Onu ancaq və ancaq cümə günü ziyarətə gəlirlər.

P.S. Şəki şəhərinin Qışlaq deyən hissəsinin aşağısında daha bir ocaq da vardır. Onun adı **“Çərşənbə ocağı”**dır. Onu çərşənbə günləri ziyarət edirlər. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, haralardasa həftənin digər günlərinin adını daşıyan müqəddəs yerlər – ocaqlar vardır. Təəs-süflər olsun ki, onların yerini hələ də müəyyən etməmişik – V.As.

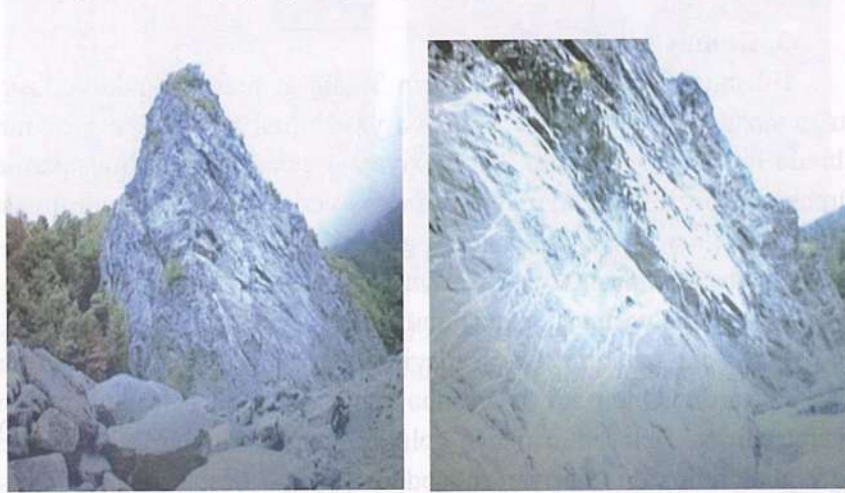
4. Məmməd Baba

Məmməd Baba ziyarəti Salayşağı məhəlləsi ilə Bədələr mə-həlləsi arasında yerləşən kənd qəbristanlığındakı arxın üst tərəfində yerləşir. Onu ziyarətə gələnlər öz paltarlarından bir tiftik götürüb, dərd-bəlalərini ona düyürmüşlər kimi oradakı ağaca çürpək bağlayı-rlar. Ürəyində niyyət tutub həmin ağaca irət (kələğayı), alafa və s. bağlayanlar da olur.

5. Pir Qaya

Bu müqəddəs qaya nəinki Kiş kəndindən, hətta, Qız(lar) – Gələrsən-Görərsən qalasından da 7-8 km. şimalda Kərim ağa Fatehin

və Hacı Seyid Əbdülhəmid əfəndinin məlum “tarix”lərində adı çəkilən (Bax. Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Bakı, Azərnəşr, 1958, səh.14) Sığnaqla başlanğıcdan üzbəüzdür. Quraqlıq illərində Pir Qaya üzərində qurban kəsər və Tanrıya dua edərmişlər. Və həqiqən yağış da yağarmış.

PIR QAYA

Ayaqları Kiş çayının suları ilə yuyulan Pirqayanın Sığnaq tərəfdən görünüşü (Pirqaya ilə bağlı fotolar şəxsən ssenari müəllifi olduğum “Şəki: tarixin naxışları” qısa metrajlı sənədli filməndən götürölmüşdür)

6. Kiş məbəəd – kilsəsi

Hal-hazırda beynəlxalq turizm obyektı kimi fəaliyyət göstərən bu tarixi tapınaq yeri – bu ziyarətğah Kiş kəndinin Maflar məhəl-ləsində yerləşir. Məbəədin qüllə divarının iç üzü şimal tərəfdən metal pulları cəzb etmək qabiliyyətinə malikdir. Bunu nəmliklə, uzun müd-dət şam yandırıldığı üçün qüllə divarına parafın qatının çökməsi, qül-lə daxilində hava cərəyanı ilə izah edirlər. Yerli əhali qüllə divarının

pulu cəzb etmə xüsusiyyətini belə mənalandırır: “Ürəyində hansısa bir niyyəti olan zəvvərin pulunu məbəədin divarı cəzb edirsə, deməli, onun niyyəti baş tutacaqdır”. Kiş məbəəd – kilsəsinin çöl üzünün şimal-qərbində, giriş qapısından bir qədər yuxarı tərəfdə uzunluğu 2 metrə qədər, eni 1 metrədən çox olan yastı, tava bir daş vardır. Yeriməyən, dil açmayan və ya digər şikəstliyi olan uşaqları bu daşın üstündə oturtmaqla, onları ruhi və cismani xəstəliklərdən sağaltmağı mümkün hesab edirlər.

*Kiş məbəəd-kilsəsi
bərpadan əvvəl*

*Məbəəd ərazisindən tapılmış
və X əsrə aid edilmiş ərəb
qrafikalı baş daşı*

Kiş məbəəd – kilsəsinin bünövrəsi əcdadlarımızın əlləri ilə qo-yulduğı üçün onu yerli camaat bir qayda olaraq həmişə ocaq, pir və ziyarət hesab etmişdir. 1980-ci illərin əvvəllərində Kiş məbəəd – kil-səsinin cənub barısının alt üzündə Bəşirov Əhməd Adışirin oğlunun

təndirxanasında belə bir daşa rast gəldim. Bu daş ərəb əlifbası ilə yazılmış başdaşı idi. Ev sahibi Bəşirov Əhməd Adışirin oğlu onu bünövrə qazarkən yerdən tapdığını, təndirxanasının divarına bərkitdiyini deyirdi. Onun şəklini mərhum arxeoloq Rəşid Göyüşova təqdim etdim. Rəşid Göyüşov isə onu akademik Ziya Bünyadova təqdim etmişdi. Akademik Ziya Bünyadov isə onu oxumuş və X əsrə aid başdaşı olduğunu söyləmişdi.

Bu fakt kənd sakinlərinin hansısa bir tarixi dövəmdə atəşpərəst, zərdüşti, xrisyian, müsəlman olmalarından asılı olmayaraq, bir qayda olaraq onların məbəəd ərazisində dəfn edilmələri məbədin yerli sakinlərin əcdadları tərəfindən inşa edildiyini sübut edir. Kənd ərazisində aparılan arxeoloji kəşfiyyat qazıntıları zamanı yuxarıda sadalanan bütün inanclara aid qəbir tipləri aşkar edilmişdir. Bunlar da dediklərimizə əyani sübutdur.

Kiş məbəəd-kilsəsi
bərpadan sonra

Kiş məscidi

X FRAQMENT

KİŞ KƏNDİNİN QALALARI

1. Kiş qalası

Bu qala haqqında Şəki mühitində ilk yazılı məlumat Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi” əsərində (Bax, Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Bakı, Azərnəşr, 1958) verilmişdir. Sözügedən mənbənin ilk nəşri məşhur məxəzşünas Salman Mümtazın tapdığı əlyazma əsasında 1930-cu ildə AETİ-nin “Tarix-etnoqrafiya şöbəsi” tərəfindən həyata keçirilmişdir. Şəkinin və Kişin tarixindən bəhs edən digər mənbələr isə müstəqillik illərində görkəmli alim Ədalət Tahirzadənin “Şəkinin tarixi qaynaqlarda” (Bakı, Master-2005) toplusunda öz əksini tapmışdır. Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi” ilə yanaşı Mustafa ağa Şuxinin “Nuxu xanlarının keçmiş əhvalatının hekayəti – Hekayəti əhvalatı-sabiğeyi-xəvanini-Nuxu”, Hacı seyid Əbdülhəmidin “Şəki xanları və onların nəsiləri – Dər bəyani-əhvalat və silsileyi-xəvanini-sələfi-Şəki”, Mirabbas Mirbağırzadənin “Şəki qəzasında hökmrənlik tarixi haqqında müxtəsər məlumat”, Ələşraf Kərimovun “Şəki keçmişdə və indidə” xronikaları Ədalət Tahirzadənin bu nəşrinə daxil edilmişdir.

Kərim ağa Fateh Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl Xətəinin (1486-1524) oğlu Şah I Təhmasibin (1524-1576) Şirvana hücum etdiyini (1538), Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xanın (?-1551) isə Şirvan əhlinə kömək məqsədi ilə şah qoşunlarına qarşı gecə basqınları yaptığını yazır. Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xanın 1539-cu ildə Şirvanşah II Xəlilullahın dul qadını-Şah Təhmasibin bacısı Pərixan xanımla

evlənməsi dostcasına münasibətlərin qorunmasına uzun müddət təsir edə bilmədi. 1547-ci ildə Pərixan xanımın vəfatından sonra Şah I Təhmasibin Şəkiyə münasibəti (Bax. Mahmud İsmayıl. Maya Bağirova. Şəki xanlığı. Bakı, Azərnəşr – 1997. Səh. 10.) soyuqluq və düşmənçilik səviyyəsində özünü göstərməyə başladı. Bu ərəfədə Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xanın Şah I Təhmasibin qardaşı Əlqas Mirzə ilə yaxınlaşması gərginliyi daha da artırdı. Əlqas Mirzənin qiyamını yatıran kimi Şah I Təhmasib 1548-ci ildə Şəkiyə cəza dəstələri göndərdi. Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xan Kiş qalasında müdafiə olunsa da, Şah I Təhmasibin cəza dəstələri ətraf yerləri yağmalayıb geri qayıtdı.

1551-ci ildə isə bu gərginlik son həddə çatdı. Şah I Təhmasib Şəki xanlığının varlığına son vermək istədi. Şəkiyə böyük bir ordu ilə hücum etdi. Ərəşə gəlib çatanda Kaxetiya valisi Levond (İndi də Kiş kəndində güclüyə qoşulub zəif tərəfə cumanlara Ləvənd, yəni əxlaqsız deyirlər – V.As.) gəlib ona qoşuldu. Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xan isə Şah I Təhmasibin pişvazına çıxmaq əvəzinə Kiş qalasında, Qızlar qalasında (Sonralar ona Nadir şahla bağlı bir əhvalata görə Gələrsən-Görərsən qalası dedilər) və Sığnaqda möhkəmləndi. Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xan Qızlar qalasında, digər böyükklər isə Kiş qalasında və Sığnaqda qərar tutdular. Şah qoşunları Kiş qalasını 20 gün mühasirədə saxladı, qalabəyi Mahmud bəy qalanın açarını götürüb (Bax. Mahmud İsmayıl. Maya Bağirova. Şəki xanlığı. Bakı, Azərnəşr – 1997. Səh. 10.) bir neçə ağsaqqala şahın hüsuruna gəldi. Şah xalqı bağışladı, lakin qalanın sökülüb xarab edilməsinə (Bax Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Bakı, Azərnəşr, 1958. Səh.14.) qərar verdi və Qızlar qalasını daha ciddi bir qüvvə ilə mühasirəyə aldı.

Kiş qalası Kiş kəndinin Salayşağı məhəlləsində yerləşdiyindən bəzi evlərin həyətlərində bünövrə divarlarının qalıqlarına indi də rast gəlmək olur.

2. “Qız(lar) qalası” və ya “Gələrsən-Görərsən” qalası

“Gələrsən-Görərsən” qalası adı ona XVIII əsr hadisələri ilə bağlı verilmişdir. Kiş kəndinin sakinləri ona “alınmazlıq” və “məğlubedilməzlik” mənasında gah “Qız”, gah da “Qızlar” qalası deyirlər. Onun haqqında olan tarixlər də Kiş qalası ilə tarixlər sırasında Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi”, Mustafa ağa Şuxinin “Nuxu xanlarının keçmiş əhvalatının hekayəti – Hekayəti əhvalatı-sabiğeyi-xəvanini-Nuxu”, Hacı seyid Əbdülhəmidin “Şəki xanları və onların nəsiləri – Dər bəyani-əhvalat və silsileyi-xəvanini-sələfi – Şəki”, Mirabbas Mirbağırzadənin “Şəki qəzasında hökmranlıq tarixi haqqında müxtəsər məlumat”, Ələşraf Kərimovun “Şəki keçmişdə və imdi” xronikalarında öz əksini tapmışdır.

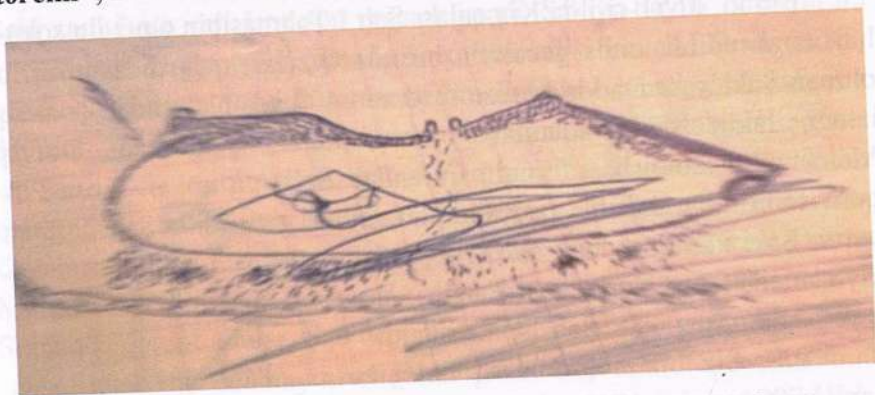
Elə ki, 1551-ci ildə Kiş qalası Şah I Təhmasibin əmri ilə sökülüb xarab edildi, onda gecələrin birində Qız(lar) qalasında müdafiə olunan Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xan 400 adamla aradan çıxmaq istədi, lakin şahın adamları bunu bildilər. Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xanın başı “şamlu Çarandab Soltanın nökrəri Kosa Pirqulu tərəfindən kəsilib padşahın hüsuruna gətirildi”. Şah fərman verdi, Şəki xanlığını ləğv etdi, Hüseynacan adlı rəşid bir kimsəni Şəkiyə məlik (Bax Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Bakı, Azərnəşr, 1958. Səh.14) təyin etdi.

P.S. Siz bizim üzdənirəq tarixçilərin gününə baxın ki, Şəki xanlığının tarixini 1743-cü il Nadir Şah – Hacı Çələbi hadisələri ilə bağlayırlar. Öz tariximizi özümüz təhrif edəndən sonra kimlərisə günahlandırmaq manqurtluq deyilmi?

1743-cü il, sadəcə olaraq, Şəki xanlığının yenidən bərpası tarixi kimi qiymətləndirilməlidir.

Şəkinin məliklər tərəfindən idarə edilməsi 192 il davam etdi. 1743-cü ildə Hacı Çələbi Şəki xanlığının yenidən bərpasına səbəbkar oldu. Qalanın “Gələrsən-Görərsən” adı da bundan sonra dillərə düş-

dü. Sonrakı hadisələr odlu silahlarla həll edildiyi üçün “Gələrsən-Görərsən” qalası müdafiə statusunu itirdi və get-gedə xatirəyə çevrildi. Sapı özümüzdən olan baltalar Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının var olduğu zamanlarda “Gələrsən-Görərsən” qalasının adını dərsliklərə salsalar da, onun qorunması və tədqiqində özgələşmə mövqeyindən çıxış etdilər. Çox təəssüflər olsun ki, Azərbaycan tarixinə ögey baxışlar indi də davam edir. Əgər belə olmasaydı, məhz bizim ölkəmizin sponsorluğu ilə foto-albom şəklində “Məftun edən şəhər – Зачарованный город” (IRS publishing house Dubai 2015.) adlı və dolaşq məlumatlarla dolu bir kitab (Bax. Vaqif Aslan. Zaman və ədəbiyyat dilemması qarşısında. (Məqalələr toplusu). Bakı, “Mü-tərcim”, 2021. Səh.403-412) çox nəfis şəkildə çap edilməzdi.

1982-ci ildə “Qız(lar)” və ya “Gələrsən-görərsən” qalasının Qaratəpə üzərində yerləşməsinə belə təsvir etmişdim. Şəxsi arxivimdən

3. Sığnaq

Kiş qalası, “Qız(lar) qalası ilə bağlı tarixi mənbələr 1551-ci il hadisələrində həm də Sığnağın adını çəkir. Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi” xronikasında “Sığnaq əhli padşahın gəlməyinin və Kiş qalasının xarab olmağın görüb dəstə-dəstə, fövc-fövc

padşahın hüsuruna gəlib, icz izhar elədilər (Bax. Kərim ağa Fateh. Göst. əsəri, səh.14) cümləsinin tarixi əhəmiyyəti göz qabağındadır.

Sığnaq “Gələrsən-Görərsən” qalasının güncixan tərəfindən, təxminən, 7-8 km. Şimalda – Pırqaya ilə üzbuüz olan bir ərazidə yerləşir. Orada minlərlə dairəvi daş evlərin xarabalıqları vardır. Tarixi xronikalar 1551-ci il hadisələrindən sonrakı hadisələrdə Sığnağı xatırlamır. Əhalisinin haraya və necə getməsi isə tapmaca olaraq qalır.

Kiş kəndi Şəkini şimal-qərbdən tamamlayır

XI FRAQMENT

KİŞ KƏNDİNİN DEYİMLƏRİ

“Azərbaycanda milli mənşəyə aparən yolda qədimliyi, ululuğu ifadə edən etnik sertifikatın tərkibinə Azıx mağarası ilə, Quruçay dərəsi ilə yanaşı bir linqvistik landşaftı da daxil etmək lazımdır. – Şəki şivəsini! Qövmi fərdiliklə sabitliyin və fasiləsizliyin qorunmasında şivənin landşaft səviyyəsində iştirakı türk (dünya) dil təcrübəsində nadir fenomendir”

Yaşar Qarayev

(Bax. Prototip şəkilidir, yaxud nəfəsdə zümzümə, tələffüzdə rəqs – Şəki şivəsi. Azərbaycan folkloru antologiyası, IV kitab – Şəki folkloru, I cild, Bakı, “Səda”, 2000, səh.3)

1. Sözündən işıq gəlir.

Təbii ki, ilk insan Günəşin qarşısında səcdə etmiş, nəticədə gün işığının təsiri ilə qəlbində və beyində kök atan ilk söz dilinin ucunda göyərmişdir. Türkün sözündən gələn işıq (**Bax. Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri, IV cild, Şəki folkloru. I məqalədən səh. 157**) həmin o işıqdır.

2. Sən göydən düşmüşsən, mən ağac koğuşundan çıxmamışam ki!

Yəni, sən məndən artıq deyilsən ki?

İlkin Türk mifik düşüncə tərzindən irəli gələn deyimdir. Türkün soykökünə mifik baxışları “Dədə Qorqud” boylarında (**Bax. “Kitabi-Dədə Qorqud”. “Salur Qazanın evi yağmalandığı boyı bəyan edər”. Bakı, “Yazıcı” – 1988.” səh.42.; “Basat Dəpəgözi öldürdüyü boyı bəyan edər, xanım hey”. Səh. 102**) və “Oğuz Qağan” dastanında da (**Bax.Füzuli Bayat.Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz Kağan” dastanı. Bakı, “Sabah”-1993, səh. 111-113.; 125-127. Mətn. 51-69-cu və 70-88-ci sətirələr**) öz əksini tapmışdır.

3. Məni Tufana salma!

Kiş camaatının təsəvvürünə görə, “Nuh tufanı zamanı hər yeri su basmış, Nuhun gəmisini gəlib kəndin burnundakı dağa ilişmişdir”. Guya orada gəminin bənd edildiyi qarmaqların izi indi də qalır. Təsəvvür baxımından belə nəticəyə gəlmək olar ki, buranın yerli əhalisi Nuh tufanından da əvvəl (**Bax. Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri, IV cild, Şəki folkloru. I məqalədən səh. 159-160**) burada məskunlaşmışdır

4. Dınqıruu işlətsən, anniyərsən ...

Yəni, başını işlətsən, başa düşərsən

5. Buna bi daqış vur!

Yəni, buna bir kəllə vur!

Adətən, qoçlara kəllə vurmağı öyrədənlər “daqış”, “daqış” deyər əllərini yüngülcə qoçun başına toxundurub geri çəkirlər.

6. Ged otdamağuu dalıncan

Yəni, sən hələ arxantrop səviyyəsindəsən, otlar, alafalar, cıncarla, pəncərlə qidalanırsan.

7. Bu maa laf ot yondurdu.

Yəni, məni primat yerinə qoydu.

8. Bu ki ağzığününün biridi.

Yəni, bu maymaqdır. Paleantrop kimi alnı yastı, çənəsi qabağa çıxıqdır.

9. Gözü ayağının altını görmür.

Yəni, bu adam primatdır – arxantrop, divlər və təpəgözlər kimidir.

10. Başaa daş düşsün

Yəni, başına meyeorit və ya asteroid düşsün anlamına gəlir. Bu ifadə belə bir hadisənin şahidi olanların yaddaşından süzülüb gəlir.

11. Əşi, bu – cana şeydir

Yəni, ölüyə taydır, canı ağzından çıxmış bədəndir. “Cana” sözü “ölü”, “murdar” mənasındadır. Pis adamlardan söz düşəndə belə deyirlər. “Avesta”ya görə meyidlər natəmiz, ruhun çıxdığı can murdar (Бах. А.О.Маковельский. Авеста. Баку-1960, səh. 128-132) hesab edilir, ona toxunmaq günah sayılırdı. Zərdüştilərin meyidlərini xüsusi yerlərdə, qüllələrdə saxlaması da bununla əlaqədar idi. Şəkililər özlərinə məxsus yumor hissi ilə “cana” sözünün yanında “adam” sözünü işlətməyi məqbul saymırlar, əksər hallarda “cana şeydir” deyirlər. İnanclar dəyişsə də, yaddaş kodları ilə ötürülmə düşüncə tərzində silinməz izlər buraxmışdır.

P.S. Şəkiddə və Kiş kəndində suyu az olan çaylara “quru çay”, “ölü çay” mənasında “Quru – cana çay” və ya “Qurcana çay” deyirlər. Kişin ortası ilə axan, isti vaxtlarda suyu quruyan çay “Qurcana” adlanır. “Quru çay”, “Qurcana çay” adlı çaylar Azərbaycanın digər rayonlarında da vardır.

12. Sənin Allahın yoxdur

Yəni, sən heç bütperəst də deyilsən. İndiki məqamda Allahın, haqqın və ədalətin nə olduğunu bilmirsən.

13. Allah ağzunnan eşitsin!

Bu ifadə də bütperəstliklə bağlıdır.

14. Gözinqi yiyim – Gözüu yiyim; Üzüinqi yiyim – Üzüu yiyim və s. və ilaxır...

Yəni, səni o qədər sevirəm ki, “pişik balasını istədiyindən yeyən kimi” yemək istəyirəm. Bu, əzizləmə və oxşama tərzində işlənen deyimdir, kökü arxantropuluqdadır. Baş istisna olmaqla bütün bədən üzvlərinə aid edilir. Bəzi hallarda deyimlərdə türk ləhcələrinə xas olan “nq” samit qrupunun işlənməsi də xarakterikdir. Lakin müasir Azərbaycan dili “nq” samit qrupunun “q” samitinin düşməsi ilə müşayiət edilməkdədir.

P.S. Avestaşünaslar “Qayamaratın toxumundan törəyən ilk insan cütü – Maşyaq və Maşyanaq” haqqında danışarkən Maşyanağın “bir qız və bir oğlan doğması”ndan, uşaqlarını çox istədiklərinə görə hərəsinin bir uşağı yeməsi”ndən, “Ahuramazdanın onlara öz uşaqlarını yeməyi qadağan etməsi”ndən (Бах. Ağayar Şükürov. Мифология. 3-сү kitab, Баку, “Елм”, 1995, səh. 53-54) bəhs edirlər.

15. Öz başuu yiyəsən

Yəni, öz ölümünə özün səbəb olasan. Burada genetik kodlar ilə arxantrop, paleantrop, paleantropdan neantrop, neantropdan ötürülən yaşam tərzindəki ilkinlik (kannibalizm) özünü göstərir. “Öz başuu yiyəsən” dəki ilkinliyin davamı kimi cilalanan təfəkkür qatına xas olan evolyusiya bu deyimdə aydınca görünür.

16. Gəlinnər yığışf qaynananın başını yidilər. Bu, vallax, baş yicaxdı

Yəni, gəlinlər qaynananın ölümünə səbəb oldular. Bu, vallah, kiminsə ölümünə səbəb olacaq.

17. Ətuu çiy-çiy yiyərəm

Bu ifadə ən çox vaxt dava-dalaş zamanı işlədilir. Bu, primatlıqdan-arxantropuqdan gələn genetik yaddaş kodlarının məcazi mənada özünü biruzə verməsidir. Genetikadan gələn ilkinlik bu və ya başqa formada nəsil-dən-nəslə ötürülməkdədir. Göründüyü kimi “ətin çiy-çiy yeyilməsi” odun kəşfindən əvvəlki dövrün məhsulu olub, yaddaşımızda bu gün də yaşamaqdadır.

18. Günün göy eysiyə bükülsün. Günün göy eysiyə düyülsün

Göy” rəng əski türklərdə matəm rəngi idi. “Günün yas içində keçsin” mənasındadır.

19 Qara bulud, göy çüyüd olasan

Yəni, qara bulud kimi qaralıb, göy şüyüd kimi göyərək qalasan.

20. Əşi, məni mağara daşına göndəriflər

Yəni, çətin işə göndəriblər. Təbiidir ki, mağaranın ağzını qapamaq üçün qaya parçası kimi iri daşa ehtiyac var idi.

21. Tarı salan daş kimi düşmax

Yəni, yorulub yatmaq. Tanrı salan daşı – meteoriti yerindən tərpətmək mümkün olmadığı kimi bunu da yuxudan oyatmaq mümkün deyil.

22. Bu laf ulğuza geyitdi

Yəni, oğuz yuxusuna gedibdir. ”Oğuz bəkləri yedi gün uyırdı. Anınçin “küçicik ölüm” (Bax. “Kitabi-Dədə Qorqud, ”Salur Qazan tutsaq olub oğlu çıxardığı boyu bəyan edər”. Bakı, “Yazıcı”, 1988, səh.116, 214) deyərlərdi. Dastan qəhrəmanı Koroğlunun üç gün, üç gecə yatması isə yatanda yeddi gün yatan Oğuz bəyi yuxusunun genetik yaddaş kodları ilə ötürülməsidir. “Oğuza” və ya “ulğuza getmək” ifadəsinin kökündə “div yuxusuna getmək”, “ulğuza getmək”, “Koroğlu yuxusuna getmək” semantikasi durur.

23. Div yuxusuna geyitdi

Yəni, o dərin bir yuxuya getmişdir.

24. Gözümə acı çimir yığılıf

Yəni, gözümə “ağır yuxu” yığılıb, nə qədər eləsəm də, yuxu məni basır. Yuxunu gözümdən qova bilmirəm.

25. Bu ki Oğuz ölüsüdür

Oğuz kişilərinin ucaboyle, ağırçəkili olmasına işarədir. Kiş kəndində yeri gələndə işlənen bu deyim Oğuz dastanlarında da bu və ya başqa formada ifadə edilmişdir. Dastan qəhrəmanı Qanturalı (Bax.”Kitabi-Dədə Qorqud”, “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyunu bəyan edər, xanım, hey-hey! Bakı, “Yazıcı”, 1988, səh.85; 183) atasına üz tutub demişkən: “... bir cici-mici türkman qızını alasan, na-gahandan tayanım, üzərinə düşəm, qarnı yırtıla”. Altmış ərkək dərisindən kürk eləsə, topuqlarını örtmiyə, altı ökək dərisindən külah etsə, qulaqlarını örtmiyə, qolı-budı xıranca, uzun baldırları incə, ... at ağzılı Aruz qoca”nın (Bax. “Kitabi-Dədə Qorqud, “Salur Qazanın evi yağmalandığı boyu bəyan edər”. Bakı, “Yazıcı”, 1988, səh.65-66; 148) təsvirində də oğuzların iriliyi özünü göstərir.

26. Allax təmiz eləsin

Yəni, səni Allah öldürsün. Müsəlman dünyagörüşündən gələn deyimdir. Ölülərin yuyulmasına işarədir.

27. Təmiz olasan

Yəni, öləsən, yuyulub basdırılan.

28. Ayvuu torpax örtsün

Yəni, öləsən.

29. Cəmdəyuu qurd-quş yisin

Zərdüştilik dövründə meyidləri xüsusi yerlərdə açıq havada saxlayardılar ki, onlarö qurd-quş yesin. Qırxıncı gün gəlib baxardılar. Əgər meyidlərdə yeyilməmiş yerlər qalıbsa, onları daha əlli iki gün ərzində həməən yerdə saxlayardılar. Artıq əlli ikinci gün əti yeyilmiş sümükləri yığışdırıb küpə qoyar və dəfn edərdilər.

30. Ətin tökülüb, simiyün ağara-ağara qalsın

Ətin tökülüb, dişin ağara-ağara qalsın

Yəni, öləsən. Zərdüştilikdən gəlmə deyimdir.

P.S. Dişuu ağartma!

Yəni, yersiz yerə gülmə.

Bu rişxənd ifadə edən ifadənin kökündə zərdüştiliklə bağlı olan “özünü ölü yerinə qoyma” semantikasi durur. Dünyasını dəyişən insanın üzündəki son təbəssüm əti töküləndən sonra da dişlərinin görünüşündə amorflaşib qalır. Yaddaşa köçən bu görüntü deyim şəklində yaşamını davam etdirir.

31. Ətimi tökmə! Ətin tökülsün!

Yəni, ədəbli danış. Adətən, açıq-saçıq söhbət zamanı danışana ərlə irad bildiriləndə deyilir.

32. Gorun çatlasın!

Atəşpərəstlikdən gəlmə deyimdir. Şübhəsiz ki, küp qəbir çatlaya bilər.

33. Qəbrin od tutub yansın

Atəşpərəstlikdə ölülərin yandırılması ilə bağlıdır.

34. Küliyyən küp olasan!

Yəni, yandırılan, külün güpə qoyula, dəfn ediləsən.

35. Dərin gedəsən

Yəni, dərin basdırılan, qat-qat kömüləsən. Elmi ədəbiyyatda bu tipli qəbirlər katakombə qatı kömmək. Hələ xristianlığa qədərki dövrdə Azərbaycanda on bir qəbir tipinin – torpaq, çala, gil, sar-kofeq, kurqan, sümük-küp, kül-küp, çiy kərpic, qutu, daş – qutu qəbirlərin olması da (Вах. Р.Б.Геюшев. Христианство в Кавказской Албании. Баку-1984. стр.20-21) qarğışların, alqışların və yal-varışların da semantikasına təsir etmişdir.

36. Günün dalınnan doğsun!

Yəni öləsən. İslami dünyagörüşü əks edən deyimdir. Müsəlmanlar ölünü üzü qibləyə basdırarlar, gün isə şərqdən doğur.

37. Şaxın qara bəzənsin

“Tabutun qara bəzənsin” mənasını ifadə edir.

38. Andıra qalsın! Andıra qalasan!

Bu ifadələr “Avesta”dan gəlmədir. “Andır” sözü “Avesta”dakı şər allahı Əhrimənin – Anqura Maynanın adı ilə bağlıdır. Söhbət burada nəyinsə, kiminsə Anqura və ya Andıra – şərin ümidinə qalmasını vurğulamaqdan gedir.

39. Buna bax, əə, anqurdu çıxıf.

Yəni, arıqlayıb, xəstə olduğu üz-gözündən bilinir, şər qüvvələrin əlində qalıb.

40. İdimin itsin!

Yəni, sifətin, görünüşün itsin

41. Sinçin itsin!

Yəni, çörəyin itsin! “Sinçü” oğuzlarda “lavaşdan qalın, kömbədən nazik çörək” (Bax. Mahmud Kaşğari. Divanü lüğət – it-türk”, I cild, Bakı, “Ozan”, 2006, səh.414) növüdür.

42. Şəklin itsin!

Yəni, görünüşün itsin!

Burada “şəkil” sözü fota-surət mənasında deyildir.

43. Gəlin gedəsən

Burada “Getmək” burada “ölmək” mənasındadır. Yəni, cavan öləsən. Adətən qızları belə qarğırırlar.

44. Heç bacadan baxmıyəsən

Burada “baca” işıq gələn yer anlamındadır. Müsəlmançılıqda qızları bəy evinə üzü örtülü – başına qırmızı və ya ağ kələğayı salmaqla gəlin aparırdılar. Yəni, sənin elə günün olmasın. Qızları həm də belə qarğırırlar.

45. Belin qırılsın! Boynun sınısın!

Qədim cəza üsulundan biri də boynun və belin qırılması idi.

46. Özünənən qıllısına ras gəlməmişən.

Adətən, kobudluğa meyilli adamlar barəsində belə deyirlər, onu ömrünü başa vurmuş fiziki tiplə müqayisə edirlər. Yəni, özündən tərsinə rast gəlməmişən. Nəinki arxantrop və paleantrop tipli insanlar, həm də neantropların ilk nəsilləri özlərindən əvvəlki nəsillərlə uzun müddət yan-yanası yaşamışlar. Bu həm açıq düşərgə, həm də mağara həyatında belə olmuşdur. Yeni yaranan öz dövrünü başa vurmuş adət ənənələri inkar etdiyi kimi, yeni təfəkkür tərzini də köhnə təfəkkür tərzini inkar etmişdir. Buna görə də insanın öz qədim əcdadı ilə bağlı təsəvvürləri daha çox mənfi münasibətlərin ifadəsində özünü göstərir.

47. Küyüldən çıxıf. Dağdan düşütdi

Hərəkətini və danışığını bilməyən adamları ayıya və ya mağara adamlarına bənzədirlər.

48. Qal oğlu Qal ollu.

Yəni, getdi, gəlmədi. “Qal oğlu Qal” ifadəsi getdiyi yerdən qayıtmayan adamlar barəsində işlədilir. Qeyd edək ki, “Qal oğlu qal” formatında etnosla bağlılıq da vardır. Məlumdur ki, Fransa qədimdə Qalliya adlanmışdır, sakinlərinə isə qallar demişlər. Qallar Türküstandan – Amu-Dərya çayı sahillərindən (**Memanto Larousse. Paris – 1900, librairie lارousse, page 144**) köçüb gələnlərdir.

49. At ölli, it ölli, gəlmədi

“Qal oğlu Qal” ifadəsinə yaxın semantikaya malikdir.

50. Sonsuz qalasan!

“Son” qədim türk dilində “övlad” mənasındadır. Şəkiddə övladı olmayanlara həm “sonsuz”, həm də “lələ” deyirlər.

51. Görüm, səni lələ qalasan!

Yəni, sonsuz, övladsız qalasan.

52. Ocağın itsin!

Yəni, nəslin kəsilsin. Budur, ocağın itməsi qorxusu hələ də canımızdan çıxmamışdır.

53. Oduuz itif, külnən oyniyisuuz

Yəni, hər şeyi itirmisiniz. Ocaq itsə, od tapıb qalamaq olar. Od itəndə insanın əli heç nəyə çatmır.

54. "Qa" deyəndə "ət", "qu" deyəndə "su" vermək

Kışda və ümumiyyətlə, Şəkiddə "qaqa" sözü "yeməli şey" mənasında işlədilir. Adətən, xırda uşaqlara verilən noğul, konfet, bir cüt nar, qoz, fındıq "qaqa" adı ilə ümumiləşdirilir. Bundan əlavə "qaqa" sözü "itburnu qaqaşı" birləşməsində "meyvə" mənasındadır.

"Qu" sözü isə "su" mənasında işlədilməkdədir. "Qu quşu" əvəzinə "su quşu" deyən şəkillilər suyu, çimməyi çox sevən adamlara işarə edirlər: "Bu laf su quşudur ki".

P.S. Mənə elə gəlir ki, "güzgü" və "kuzə" sözlərinin tərkibində "qu//ku//gü" tərkibləri "su" anlayışı ilə bağlıdır. "Qurtum-qurtum su içmək", ev heyvanlarından inəyə və camışa su verəndə onları "qurr ho, qurr ho" deyər çağırmaq, "qur-qur quruldamaq", "qül-qül etmək" kimi təqlidi ifadələr də "su" anlamına söykənir.

55. Adamı alma-qaqa, şiş-qaqa eləmiyin

Adətən, bir adamı çox gözümçixdıya saldıqda belə deyirlər:

56. Allah səə söyündürsün!

Yəni, Allah səə Həvvə yetirsin. Bu, yaradılışla bağlı təsəvvürlərdən irəli gələn deyimdir. Dini-ruhani mənbələr bunu belə təsvir

edir: "Allah yaratdığı canlıların kişiye – Adəmə layiq partnyor olmadığını görür və kişini dərin yuxuya verib, qabırğasından qadın – Həvva yaradır. Kişi yuxudan oyananda canı canından, qanı qanından olan qadını görür. Hətta, kişi və qadın ikisi birlikdə bir can olub, atadan və anadan (**Bax. La.Bible. Ancien Testament. Genèse, Le Jardin d'Eden, 2, 18-25, page 2. ©Société biblique française, 1997; Bax. Bibliya. Podarok. Napeçatano v Finlyandii. Vetxiy Zavet. Bitie. Qlava 2, 18-25. str.1-2.**) ayrılı bilirlər. Adəmə məxsus üstünlüyü "Quran-i Kərim"də (**Bax. "Quran-i Kərim". Baqara surəsi (2), ayə 21. Səh.3. Bakı, Azərnəşr, 1993. Azərbaycan türkcəsində açıqlama Nəriman Qasımoğlunun qələmilə**) təsdiq edir. Zaman keçdikcə bu deyimdə əlavə semantik çalarlar yaransa da, ilkin semantika qorunub saxlanmışdır. İndinin özündə də kimsə kiməsə insanı sevindirə biləcək bir xəbər verəndə "Allah səni sevindirsin" deyirlər.

57. Bu haraa törəməsidi?

Yəni, kimdən və haradan olmuşdur. Bəzən qoca arvadlar: "Heş bilmirəm, habı şax kimnən törüyif" – deyər zarafat da edirlər. Bu deyimdə qınaq və rişxənd çaları da vardır. Bu deyimin kökü gedib ana xaqanlığı dövrünə çıxır. Qohumluqda əsas əlamət kimi belindən gəlmək, kimdən törəmək və ya kimin torunu olmaq əsas əlamətlər sayılırsa da, ana xaqanlığı dövründə "anasının balası", "ciysiiin oğlu" kimi ifadələr qohumluq bildirmişdir.

Gözü dörd oldu", "Dördəlli görüşdü", "Dörd ayağa götürüldü", "Dörd ayağa gəlib" "İki baş, dörd ayaq olmaq"

58. Görüm, səə heş tühlənmiyəsən!

Yəni, boya-başa çatmayasan. Adətən, böyük-küçük saymayan uşaqlara qarşı ünvanlanır.

59. Allah qoysa, bizim də tühlənən vaxtımız olar

Yəni, bizim də varlanan vaxtımız olar. “Tüklənmək” sözü həm də “varlanmaq” mənasında işlənir. “Tüklənmək” sözünün ilkin və müstəqim mənasına gəldikdə isə burada arxantrop və paleantrop insanın fiziki görünüşünə işarə özünü göstərməkdədir.

60. Məə basıf keştin

Yəni, məni kiməsə, nəyəsə qurban verdin. İndiki anlamda giley-güzar bildirir.

Atəşpərəstlik dövründə insan qurbanı verilməsi ilə bağlıdır. Qaydalara görə qurban veriləcək adam əvvəlcədən müəyyən edilir, nəzarətdə saxlanır, yeməyi, geyimi. ünsiyyəti diqqət mərkəzində olur. Qurban vaxtı çatanda kahin gəlir, onun boynuna müqəddəs zəncir salır və məbədin həyatindəki meydana gətirir. Onda adamlar aralanır, kahinə və qurbanlığa yol verirlər. Meydanın ortasına çatanda bir adam sağdan, bir adam soldan çıxaraq, qəfildən, lakin güclü bir zərbə ilə əlindəki nizəni qurbanlığın böyrünə sancır. Onda kahin əlindəki zənciri buraxır ki, qurbanlıq adam sərbəst yıxılsın. Bundan sonra baş kahin birinci olmaqla qurbanlığı basıb keçir. Bu ritual rütəsinə uyğun olaraq digərləri tərəfindən davam etdirilir. “Avesta”dan bəhs edən müəlliflərin qeydlərinə görə “homa”, “xoma”, “hauma”, “soma” deyilən sarı-qırmızı bir bitki varmış, onun şirəsi məstedici imiş. Qurbanvermədə onun şirəsindən və ondan çəkilən ickidən (Bax. A.O.Makovelskiy. Avesta. Bakı, İzdatelstvo Akademii nauk Azerbaydjanskoy SSR-1960, səh.75-76, 113.; Ağayar Şükürov. Mifologiya, III kitab. Bakı, “Elm”, 1995, səh.16.; Ziyadxan Nəbibəyli, “Əxlaqa aparan yol” Bakı, “ADİLOĞLU” nəşriyyatı, 2013, səh.48) istifadə edərmişlər.

61. Adam adamı taftalıyf keşməz

Atəşpərəstlik dövründə insan qurbanı verilməsi ilə bağlıdır: nəyəsə, kiməsə tiraz bildirildikdə işlənir..

62. Üzüm ayaguu altına

Yəni, sənə qurban olum. İndiki anlamda üzrxahlıq, yalvarış bildirir. Atəşpərəstlik dövründə insan qurbanı verilməsi ilə bağlıdır.

63. Qavağınna ölüm

Atəşpərəstlik dövründə insan qurbanı verilməsi ilə bağlı deyildir, yalvarış, çəkəndirmə ifadə edir.

64. Bi hoordan, bi hovurdan və ya bi oordan gəlcaxlar

Yəni, bir azdan – “bir höyür” və ya “bir döl tutma” müddətində gələcəklər. Burada “Bi hoor”, “bi hovur”, “bir oor” sözü vaxt ölçüsü kimi işlənir, “bir höyür” sözünün ləhcəvi deyilişidir. Bu söz həm də “bir hovur” şəklində deyilir.

65. Hovurunu və ya hoorunu almaq

Sakitleşdirmək mənasındadır.

66. Bir hovur gözlə

Yəni, bir qədər gözlə.

67. Adı ilə böyüsün

Yəni, adındakı gözəlliyi, mənanı qoruya-qoruya böyüsün.

68. Üstündə ad olan adamdan qaç

“Üstündə ad olmaq” ifadəsi rişxəndlə işlənir. Yəni, o, müstəqil deyil, kiməsə aiddir.

69. Bu saa dum-dum halvası döyül

Yəni, elə bilmə ki, bu dum-dum halvasıdır, onu sən də bacarasan.

70. Bu mənnən duruşub

Yəni, bu mənim üzümə qyıdır, üzümə durur.

71. Ocaq haqqı

Atəşpərəstlikdə müqəddəs yerlər “ocaq” adlanırdı.

72. Pir haqqı

Zərdüştlükdə müqəddəs yerlər “pir” adlanırdı.

73. Ziyarət haqqı

Müsəlmançılıqda müqəddəs yerlər “ziyarət” adlanırdı.

74. Atam ocağı, babam ocağı

“Ocaq” sözü ya “ata”, ya da “Baba” sözü ilə birləşdirilir.

75. Ana torpaq, ana yurd, ana vətən

Bu, göyü “ata”, torpağı “ana” kimi qəbul edən türk düşüncə tərzinə söykənən ifadədir.

76. İnsan çiy süt əmənni

Məcəzi mənada işlədilən deyimdir. Yəni, insan etibarsızdır. Əslində isə insan anasının can qazanında ruh atəşi ilə bişən südlə qidalanır.

77. O, susuzun birisidi

Yəni, o həyasızdır, silosundur, utanmazdır, xasiyyətcə çirkindir.

P.S. Qazaxcada “sulu” sözü “həm də “gözəl” mənasında işlənir. Qazax dastanlarından birisi “Bayan sulu və kozi Korpeş” adlanır.

78. Üzünün suyu tökülsün

Yəni, üzünün gözəlliyi getsin.

79. Üzündə su yoxdur

Yəni, həyasızdır.

80. Nə susuz adamsan. Üzüsulu çıx, get

Yəni, nə həyasız adamsan. həyalı-abırlı üzülüş.

81. Hələ buun canı suludu

Yəni, hələ bunun canında can vardır.

82. Üzün ayağı altına düşsün

Yəni, pis günə qalasan.

83. Üzün düşsün

Yəni, biabır olasan.

84. Bu da sənə nasaq olsun

“Zərdüştilər yaşayış yerindən uzaqda ölü üçün daxma tikirdilər. Lakin ölünü buraya aparmazdan əvvəl ...“Nasaq” adlanan (Məmməd Dadaşzadə. Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti. Səh. 52. Bakı, “Elm” – 1985) yerə qoyurdular”.

85. Səni Allaha tapşuram

Bu deyimdə azacıq da olsa, büt-pərəstlik ünsürləri vardır. Bütün hallarda gözəl deyimdir.

86. Sənin işin Allaha qalıb

Yəni, sənə sənin haqqında hökm verə bilmərəm. Bu deyim semantik dəyişkənliyə uğradığından rişxənd və qınaq anlamında qəbul edilir. Əslində bu da gözəl deyimdir. Çünki insan taleyinin ədalətli həlli Allaha məxsusdur.

87. Allax ləyağuu versin

Ədalətli deyimdir. Yəni, layiq olduğuna layiq olasan. Lakin bu deyim də ilkin semantikasından fərqli olaraq rişxənd və qınaq kimi qəbul edilir.

88. Bu səəçün dum-dum halvası döyül

Yəni, bu sənin üçün başdansovdu görülcək bir iş deyildir. Səhlənkərlilik eləmə.

P.S. Urukda tapılmış arxaik yazılarda məbəd xadimələrindən doğulan və xidmətçi hüququnda olan uşaqların “dumu-dumu” adlandığı (Bax.V.İ.Avdiev. İstoriya Drevnoqo Vostoka. Moskva-1970, səh.47) xatırlanır. Kiş kəndində indi də körpə uşaqları oxşayarkən “dumu-dumu, dumudu-dum” deyər yüngülcə atıb tuturlar – V.As.

89. Kiş batan kimi batmaq

Bu ifadə sel sularının törətdiyi fəlakətlərlə bağlı deyildir. Kəndin güncixan tərəfindən dağın uçması, nəticədə elə dağın özü hündürlükdə qayanın – Tovla və ya Laçın qayası adı ilə tanınan qayanın əmələ gəlməsi, kəndin böyük bir hissəsinin daş və torpaq altında qalması ilə əlaqədardır. Hadisənin çox qədim bir tarixdə baş verməsinə baxmayaraq. Hələ də o qayadan daş-qum uçanda kənd camaatı qorxu hissi keçirir.

90. Qara məni basınca mən qaranı basım

Yəni, kimsə məni üstələyincə, mən onu üstələyim. Hələ qədim Midiyada hökmdarın qulluğunda xidmət göstərən professional döyüşçüyə “qara” deyirdilər. – ... в древней Мидии ... “кара” находящаяся при царе – это профессиональные воины... (Bax. Dya-konov. İstoriya Midii. Moskva-Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1956. Səh.334, yuxarıdan aşağıya 1-3-cü sətirlər, səh.429, yuxarıdan aşağıya II abzasın 1-3-cü sətirləri)

91. Toxumun üzülsün

Yəni, nəslin tükənsin. Çünki qadın bətni ər bətninin toxumundan döl tutur. Ərkək, ər və ya kişi nəslinə qarşı edilən qarğışdır. İndi də işlənir

XII FRAQMENT

BİR NAĞILIN İZİ İLƏ

Gəlin bir nağıl süjetini izləyək. Bir qadın bir divdən hamilə qalır və nəticədə dünyaya div təbiətli qız gətirir. Üç aylıq körpə qız xəmiri çiy-çiy yeyir. Anası qızı aparıb uzaq bir yerə qoyur. Ananın bundan sonra başqa bir kişidən bir oğlu olur. Oğlanın isə Dartan və Yırtan adında iki iti varmış. Bu oğlan tütək çalmağı da bacarmış. Bacı ilə qardaşın əqli və fiziki fərqləri göz qabağındadır. Nəhayət, oğlan bacısını görmək fikrinə düşür. Lakin anasından xahiş edir ki, yanıqlı bir tütək səsi eşitsə, itlərinin zingildəyib dartındıqlarını görsə, o zaman onları açıb buraxsın. Bir baxın, insan artıq yanıqlı çalmağı – hissiyata təsir etməyi də bacarır. O, mənəvi keyfiyyətlərə malikdir. O, atına minib bacısını görməyə gedir. Deməli, bu insan təkə it deyil, həm də atı əhlilləşdiribmiş. İndi elm aləmi atın ilk dəfə türklər tərəfindən əhlilləşdirildiyini qəbul edir.

Qardaşının gəldiyini görüb bacı qabağa çıxır: – Bacın ölsün, ay qardaş – deyərək onu qucaqlayır, öpür, atını aparıb tövləyə bağlayır. Qayıdıb qardaşından atının üç qıçlamı gəldiyini soruşur. Qardaşı məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşür, “bəli” cavabını verir. Həmişələr bu qaydada davam edir. Axırda qardaş bir yol tapıb qaçır. Elə ki, bacısının arxadan onu səsləyə-sələyə gəldiyini görür, bir quvanq (qovaq) ağacına çıxır, yanıqlı-yanıqlı tütək çalır. Anası itlərin dartındığını görür. Onları açıb buraxır. Nəhayətdə oğlanın itləri gəlib çıxır. Dartan dartır, Yırtan yırtır. Qardaş bacısının qanından bir damcını yarpağa bükür, cibinə qoyur. Qan da onu yeməyə başlayır, nəhayət o,

bacısının son damcı qanını da itlərə yalatdırır. Elə bu təsvirin özü genetik yaddaşdan gəlmədir.

“Dartan – Yırtan” nağılını oxuculara təqdim edirəm.

Dartan – Yırtan

Biri var idi, biri yox idi. Allah var idi. Allahın bəndəsi çox idi. Bunlardan biri də bir ər-arvad idi. Buların bir oğlu var idi. Bir müddət sora huların bi qızı da oor. Bi günüsü arvat qızı əmizdirməx istiyənnə qız arvadın döşünü elə soorur ki, huun döşdərinne qan gəər. Arvat qızı beşiyə qoyuf əl-əyağın sariyənne sora duruf xamır yoğuur. Sora təndirə od salmağa geyir. Ho geyən kimi qız beşihyden açılıf yerə düşür, geyif xamırın hamısının yiyir. Arvat qayidif gör ki, qız xamırı tər-təmiz yiyitdi. Arvat barmağın dişdiyr, başa düşür ki, bu qız divdi.

Arvat-kışı məslətdəşillər ki, qızı meşədə azdırsınar. Kışı uşağı aparıf meşədə qoyıf gəər.

Bu işin üsdünne neçə illər keçir. Bi günüsü oğlan dədəsigilə diyir ki, mən bacımı görmağa geycəm. Dədə-ciysisi birinci razı olmullar. Oğlan oları bitəri yola gətiir. Oğlaan bi balabanı, bi də Dartan, Yırtan addı iki iti var idi. Geyənnə anasına tapşır:

– Əyər çətinniğa düşsəm balabanı çalcam. Hunna Dartannan Yırtan zincirdə dartıncaxlar. Hoları açıf buraxasan.

Oğlan atına minif yola düşür. Gethaget axır ki, bacısı yaşıyən yeri tapır. Bacısı buu görən kimi yuburuf üsdünə gəər:

– Bacın ölsün, ay qardaş, nə yaxşı gəllin.

Holar görüşuf – öpüşüllər. Bacısı oğlaan evə aparıf qavağına çaydan-çörəhdən qoyənnən sora diyir:

– Bacın ölsün, ay qardaş, sən yi-iç, rahaddan, mən geyim səən ataa sudan, arpa-samannan bi şey qoyum gəlim.

Qız bir azdan qayidir. O diyir:

– Booy, bacın ölsün, ay qardaş, səən atın üş qışdı gəlitdi?!

Oğlan başa düşür ki, div qız atın bi qıçını yiyitdi. Qız bir azdan gənə də çölə çıxır. Qayidənnə diyir:

– Booy, bacın ölsün, ay qardaş, səən atın iki qışdı gəlitdimiş?!
 Oğlan gəənə də başa düşür ki, qız atın əyağın birii də yidi.

Qardaşın başın bir az qatan kimi qız gənə çölə çıxır. Gəəndə qayidif gələnə diyir:

– Booy, ay qardaş, səən atın bi qışdı gəlitdimiş?!
 Oğlan gəən də səsiin çıxarmır. Qız bi dəfə də çölə çıxıf qayidir:

– Booy, bacın ölsün, ay qardaş, səən atın heç əyaxları yox iymiş. Oğlan heç nə dimir. Bilir ki, bu div atı yiyif qutalan kimi gəəf huun özünü yicaxdı. Huuna görə də qız çölə çıxan kimi duruf qaşmağı fikirreşir. Biir ki, bu dəfə atın göödəsini gec qutalar. Helə də eliyir-qız çölə çıxan kimi duruf öydən çıxıf qaçır. Bi də gör ki, budu bacısı-div dalıncan düşütdü, özü də çata-çatdı. Tez uzun bi ağaca dırmaşif başdiyir balabanı çalmağa. Div çatıf başdiyir ağacı gəmirmağa.

Uzaxdan balavaan səsiin eşidən Dartannan Yırtan başdiyillər zincirdə dartınıf zingilləməğa. Buların bu hərəkətin görən arvadın yadına oğluun tapşırığı düşür. İtdəri açıf buraxır. Burda da div ağacı yaarsına qədər gəmirmişdi. Oğlan gah əylif aşağı baxır, gah da balabanın çaaldı. Elə bu vaxtı itdər gəəf çatdılar. Oğlan holara didi:

– Dartan, dart! Yırtan, yırt!

İtdərin biri divi dartdı, o biri yırtı. Huunu tamam parçalıyif yidilər, qanına kimi yaladılar. Oğlan ağaşdan düşdü. Gördü ki, bi yarpağın üstünə bacısın qanının bi damcı düşütdü. Ho yarpağı büküf civinə qoyir. İtdəriin-də götürüf öylərinə yolanır. Yarı yolla gör ki, qıçınan qan axır. Başa düşür ki, yarpaxdakı qan huun bədəniin yiyir. Civinnən yarpağı çıxarıf ordakı qanı da itdərə yaladır. Sora arxeyinniynən öylərinə yolanır.

ƏLAVƏLƏR

TARİXİ XRONİKALARDAN FRAQMENTLƏR

I MOİSEY KALANKATUKLU. ALBANIYA TARİXİ

(Akad. Ziya Bünyadovun tərcüməsində. Bakı-Elm-1993.)

Birinci kitab altıncı fəsildən

... Səh.17. O (İsa peyğəmbər nəzərdə tutulur – V.As.) öz ... sevimli şagirdlərini (həvarilərini)

Səh.18. bütün dünyaya təbliğatçı kimi göndərir və ... Şərq xalqına müqəddəs havari (kimi) Faddey (İsanın 12 əsas həvarilərindən biridir. Bax. Orada qeyd 9. Səh.208) təyin olunmuşdu. Faddey Artaz vilayətinə gəlir və burada erməni çarı Sanatrukun əlilə şəhid olur. Faddeyin şagirdi müqəddəs Yelisey Qüds şəhərinə qayıdıb öz dindəsi havarinin həsəd oyadan şəhidliyi haqda söhbət edir. Bundan sonar Yelisey Qüdsün birinci batriki Ağamızın (Yəni, İsa peyğəmbərin. – (Bax. Orada qeyd 12. Səh.208) qardaşı müqəddəs Yakovun (Yaqub) tövsiyyəsiylə müqəddəs Ruh naminə Şərqə təyin edilir.

Yelisey öz sərəncamına Şərqi (Albaniyanı) alır. Qüdsdən ayrılıb İrana gedir və oradan ermənilərin gözündən qaçaraq Məsküt elinə keçir. Öz təbliğini o, Çolada başlayır və müxtəlif yerlərdə(n) şagird toplayaraq, onlara xilaskarı (İsanı) andırmağa çalışırdı.

Oradan o, üç nəfər şagirdi ilə Uti vilayətində olan Srxarna (Göyçay ilə Ağdaş arasında Surxay qalası nəzərdə tutulur. Bax. Orada. Səh.209, qeyd 15) gedir. Lakin şagirdlərin bəzi qohumları onları izləyib arxalarına düşürlər və şagirdlərin birini şəhid edirlər. Digər ikisi müqəddəs Yeliseyi atıb, qatillərlə çıxıb gedirlər.

Müqəddəs batrik Gisa (Z.Yampolskiyə görə Gisa deyildikdə Şəkidən şimal-qərbdə yerləşən Kiş kəndi nəzərdə tutulur. Bax. Orada. Səh.209, qeyd 16.) gəlir, burada kilsə tikir və qansız qurban verir.

Bu yer Şərfin bütün kilsələri və şəhərlərin(in) başlanğıcıdır və biz Şərqlilərə xristianlığın qəbul edilməsi mənbəsidir.

Buradan Yelisey Zərqun dərəsini keçib cahil bütperəstlərin müqəddəs səcdəgahlarının olduğu yerə gedir və oradaca şəhid olur.

İkinci kitab altıncı fəsildən

Səh.82. ... Erməni katalikosu Abraham (o, 607-615-ci illərdə katalikos olub) ... öz risaləsində ... yazır: "Albaniyanın [katalikos] taxtı Erməniyyədəkindən qabaq təsis olunub".

Üçüncü kitab birinci fəsildən

Səh.175. ...Nerses adlanan Bakur Xalkedon diofizit təriqətinə mənsub idi. ...Şərq ölkəsinin məclisi kilsə qanunu əsasında ... Nersesi Albaniya müqəddəs kürsüsünə (katalikosluğa – V.As.) layiq gördü.

Üçüncü kitab dördüncü fəsildən

“Əmirəlmöminin Əbdülməlikin erməni katolikosu İlyanın (o. 703-717-ci illərdə katalikos olmuşdur) məktubuna cavabı”ndan

Səh.177. ...Ermənilərin katolikosu İlya. Sənin səmimi məktubunu oxudum və sənin yanına öz sədaqətli nökrəmi böyük qoşunla birlikdə göndərirəm. Əmr etdik ki, bizim hökmranlığımıza qarşı qiyam edən albanlar arasında sizin dininizə uyğun dəyişiklik edilsin. Bizim hökmümüzü nökrəmiz Bərdədə, sənin gözünün qabağında icra edəcəkdir. O, Nersesi və (690-704-cü illərdə Albaniya katolikosu olmuş Nerses üçüncü kitabın birinci fəslinin başlanğıcında, səh.175-də “Bakur” və ya “Nerses adlanan Bakur” sözləri ilə yad edilir. Məncə, onun adı Nərçə Bəkir olmuş imiş – V.As.) bə-dəfkarlıqda onunla həmfikir olan qadını (Albaniya knyazı Varaz-Tri-datın arvadı çariça Sparama nəzərdə tutulur – V.As.) zəncirləyib sarayına gətirəcək və onlar elə mühakimə ediləcəklər ki, bütün qiyamçılara nümunə olsun.

Üçüncü kitab beşinci fəsildən

Səh.177. ... kilsə qurultayında (Burada söhbət xəlifə Əbdülməliyin erməni katalikosu İlyaya ünvanlanmış məktubuna əsasən 704-cü ildə alban diofizit təriqətində qriqoryan təriqətinə uyğun dəyişikliklər edilsin deyər çağırılmış Bərdə kilsə məclisindən gedir – V.As.) məclisində katalikosluğa ... Simeon seçildi. ... O. ... Nersesin küfrlə dolu əsərlərini (əslində alban kilsə ədəbiyyatını – V.As.) sandıqlara qoyub ... Bərdə kür yaxınlığında Tərtər çayına atdırdı.

Üçüncü kitab altıncı fəsildən

“Erməni katalikosu İlyanın alban kilsə qurultayının (705-ci ildə çağırılan Bərdə kilsə məclisi nəzərdə tutulur – V.As.) iştirakçıları qarşısındakı çıxışı”ndan

Səh.180. ... Albaniyanın katolikosu ... seçiləndə bizim ölkənin razılığı olmalıdır. ... Albaniya kürsüsü siz ermənilərin kürsüsündən daha uca və yaşlıdır.

II

KƏRİM AĞA FATEH.

“ŞƏKİ XANLARININ MÜXTƏSƏR TARİXİ”

(Bakı, Azərnəşr – 1958) kitabından

Səh.13.

Noxuda bir keşiş varmış, amma nə tarixdə olmağı məlum deyildir, adına Qara keşiş deyərmiş. Nuxada böyük imiş. Və bir keşiş də Kiş kəndində böyük imiş. Qara keşiş Kişdəki keşişin qızını oğluna istər ki, ala. Kişdəki keşiş deyər ki, mənim qızım ağ su ilə pərvəriş tapıbdır, qara su olan yerə qızımı vermərəm.

Sonra Qara keşiş deyər ki, Kiş çayından bir arx mən də evimin yanına gətirərəm. Kişdəki keşiş deyər ki, suyu gətir, sonra qızımı oğluna verim. Qara keşiş ağ sudan bir arx gətirər. Sonra qızını bunun oğluna verər.

Və Qara keşişin oğlunun adı Candardır. Candar bir neçə vaxtdan sonra müsəlman olub, adına Əlican deyibdirlər.

Və Əlicanın oğlu Qutul xandır. Qutul xanı İran padşahının biri Şəkiddə xan edibdir.

Qutul xanın oğlunun adı Şəki xandır. Və Şəki xanın oğlunun adı Həsən sultandır.

III

HACI SEYİD ƏBDÜLHƏMİD.

“ŞƏKİ XANLARI VƏ ONLARIN NƏSİLLƏRİ”
KİTABINDAN

Qeyd: Hacı Seyid Əbdülhəmidin “Şəki xanları və onların nəsiləri” xronikası Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi” kitabının daxilində verilmişdir – V.As.

Səh.25.

“... 848 sənəyi-islamiyyədən müqəddəmdə (Miladi 1444-dən əvvəldə – V.As.) Şəki vilayətində müstəqillən hakim və xan olmayıb... Haman tarixdə Candar Qara keşiş oğlu müsəlman olub, adını Əlican qoyubdur”. İfadəsi işlənir və bu ifadə Mustafa ağa Şuxinin “Nuxu xanlarının keçmiş əhvalatının hekayəti – Hekayəti əhvalati-sabiğeyi-xəvanini-Nuxu” xronikasında təkrar edilir – V.As.)

Qeyd: Bu ifadə Mustafa ağa Şuxinin “Nuxu xanlarının keçmiş əhvalatının hekayəti – Hekayəti əhvalati-sabiğeyi-xəvanini-Nuxu” xronikasında da təkrar edilir – V.As.

Səh. 27.

... Nadir şah Hacı Çələbi xanın o hərəkətlərin və əməllərin eşidib, qoşun götürüb, Hacı çələbi xana tənbiş əzmilə Şəki vilayətinə gəlibdir. Hacı Çələbi xan da Noxunun adamlarını götürüb Gələsən-görəsənə gedibdir. Nadir şah da Gələsən-görəsən dağının damənində Gavan ilə mövsüm yerdə nüzül edibdir.

IV VAQIF ASLAN. SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ. 4 CİLDDƏ. 4-CÜ CİLD. MƏQALƏLƏRİ

(Bakı, "Təhsil" NPM, 2010)

I

"Kiş kəndi" məqaləsindən

Səh.29.

...Vaxtı ilə (1970-ci ilin sonları nəzərdə tutulur – V.As.) tez-tez görüşdüyüm, danışqlarını qələmə aldığım Bəşirov Adışirin Qurban oğlu adında yaşı yüzü keçmiş pirani bir şəxs var idi. Ucaboylu, enlikürək Adışirin babanın ağappaq saqqalı sinəsinə qədər uzanırdı. Əyninə geydiyi ağappaq kürkün ətləri ayaqlarının üzünə qədər uzanır və onu çox zəhmli göstərirdi. O, 1986-cı ildə vəfat etmişdir. Onun dilindən yazıya aldığım sözləri olduğu kimi təqdim edirəm: "Burada (Kiş məbədi-kilsəsi) nəzərdə tutulur – V.As.) maharənsələr (onlara mehrənsələr deyirdik) və keşişlər olurdu. Maharənsələrin saçı və saqqalı daha uzun idi. Onlar elmcə və rütbəcə keşişlərdən üstün idilər".

P.S. Elə bu məlumatın özü Maharasə Ay məbədlərinin 1836-cı il 11 mart tarixli Peterburq Müqəddəs Sinodunun qərarı ilə erməni qriqoryan kilsələrinə tabe edilməsini bir daha təsdiq edir. Hazıra nəzər olan erməni keşişlərinin maharənsələrdən elmcə və rütbəcə aşağı olması isə onların tarixən gəlmə olmasına və gələndən sonra tutduqlarını buraxmayan korlara bənzərliyinə əyani misaldır.

Səh. 30.

Kiş məbədinin xristian kilsəsi kimi fəaliyyətə başlaması miladın 57-ci ilinə təsadüf etsə də, Qafqaz Albaniyasında xristianlıq çar Urnayr tərəfindən 313-cü ildə dövlət dini elan olunmuşdur. 57-ci il ilə 313-cü il arasındakı 256 illik dövr kahinlərlə keşişlərin müştərək fəaliyyətini tələb edirdi.

Qafqaz Albaniyasında xristianlığın dövlət dini elan edilməsi ilə ermənilərin xristianlığı qəbul etməsinə şərait yarandı. Miladın 327-ci ilində ermənilər monofizitliyi qəbul etdilər. Albanların onlardan 270 il əvvəl xristianlığı qəbul etmələrini daim etiraf etmək məcburiyyətində qaldılar. Bu etiraf erməni katalikosu Abrahamın (o, 607-615-ci illərdə katalikos olub) risaləsində Albaniyanın katalikos taxtı Erməniyyədəkindən qabaq təsis olunub, erməni katalikosu İlyanın (o, 703-717-ci illərdə katalikos olub) məktubunda "Albaniya kürsüsü siz ermənilərin kürsüsündən daha uca və yaşlıdır" şəklində ifadə edilmişdir.

II

Şəki folkloru: I məqalədən

Səh. 156. Animizm, totemizm, fətişizm, atəşpərəstlik, büt-pərəstlik, zərdüştilik, xaçpərəstlik, müsəlmanlıq kimi tarixi inanclardan keçib gələn Azərbaycan xalqının təfəkkür tərzı və dünyagörüşü həm də Azərbaycan folklorunun Şəki mücrüsündə özünü göstərir...

Səh.163. ... Neantrop paleantropu, paleantrop arxantropu assimilyasiya etmişdir. Bu proses həm də əqli-mənəvi-əxlaqi üstünlük şəraitində baş vermişdir. ... Assimilyasiya prosesi bir günün və ya bir saatın içərisində baş verməmişdir, bəlkə də, min illər boyunca

davam etmişdir. Arxantropo paleantrop yan-yanası yaşamış, paleantropun nəzərində arxantrop kor-kobud, vəhşi həyat tərzinə malik ... varlıq olmuş və onun təsəvvüründə elə-beləcə də qalmışdır. Daha sonra paleantropo neantrop birgə ömür sürmüş və neantropun yaddaşında da paleantrop geriliyin, köhnəliyin simvolu kimi canlanmışdır. Əgər yaddaşın da irsiliyini qəbul etsək, onda müasir insanın yaddaşı neantrop və arxantropun yaddaşı üzərində qurulmuşdur qənaətinə gəlmiş olarıq. Təsəvvürümüz də, inaclarımız da, adət-ənənələrimiz də, təfəkkür tərzimiz və dünya görüşümüz də beləcə zaman-zaman cıllanmış və pardaxlanmışdır.

Səh. 164. “Şahzadə Mütəlib”nağılında da belədir. Şahzadə Mütəlibin pənəh gətirdiyi qarının oğlanları divdirlər. Anası başa salanda ki, Şahzadə Mütəlib onların doğma bacısı oğludur, onda divlər: – Tay biz öz doğma bacımız oğlunu yeməyəcəyik ki?! – deyər cavab verirlər.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da Basat Təpəgözün süd qardaşı, nağılda Şahzadə Mütəlib divlərin bacısı oğludur. Əlbəttə yeni insan tipi ilə qədim insan tipinin qohumluğu ana xətti ilə – kimin əmcəyindən süd əmməsi ilə müəyyən edilə bilərdi.

...Bzim nağıllarımızdan biri “Dartan və Yırtan” adlanır. Burada ananın iki uşağından biri divdir. Bunun məntiqi mənası müasir insanla qədim insanın eyni bir ananın döşündən süd əmməsinə işarədir. Div Basatın süd qardaşı, Şahzadə Mütəlibin dayısıdır, “Dartan və Yırtan” nağılında isə qəhrəmanın-bacısı divdir. Arxantropdan paleantropa, paleantropdan neantropa gələn yol necə də aydındır.

III

Şəki folkloru: II məqalədən

Səh.195. Nağıl süjetlərinə daha dərinə nüfuz etdikdə görürsən ki, divlə insan, insanla div arasında yaxınlıq vardır. İnsan divin tükünü yandırır. Div o saat hazır olur və insana kömək edir. Yəni, divlə insan birgə fəaliyyət göstərir. Amma div kannibaldır. İnsanın yaxınlıqda olduğunu hiss edəndə burnuna “adam-badam iyisi” gəlir.

Səh.196.

Genetik əlaqə baxımından ... müasir insanın şüur və idrakının rüşeymləri ilkinlikdən gəlmədir...

Anam torpaq, tale – şıltaq, tale – kür,
Öz bəxtini sınaqlardan keçirdin.
Axşam Aydan, gündüz Gündən əmib nur
Yeddi arxa dönənimə içirdin

Anam torpaq, mən oğlunam, yaxşı bax!
Dayanmışam qabağında baş əyib.
Qucdum səni, sinəm yandı, sinəm, ax!
Öpdüm səni, dodağıma köz dəyib!

Vaqif Aslan (Aslanov Vaqif Cumay oğlu)

- Təvəllüdü:** 5 iyul 1950-ci il. Şəki, Kiş kəndi.
- Təhsili:** Ali. APXDİ-nin "Fransız və Azərbaycan dilləri" fakültəsi. (1968-1973)
- Əmək fəaliyyəti:** Kiş kənd 1 saylı səkkizillik məktəbində pioner baş dəstə rəhbəri. (1967-1968)
Kiş kənd orta məktəbində müəllim. (1973-1994)
Şəki REM-də "Folklor və el sənətləri" laboratoriyasının rəhbəri. (1994-1997)
AMEA Folklor İnstitutu Şəki sektorunun rəhbəri 1997-ci ildən)
BDU-nun Şəki filialında baş müəllim (1997-2000)
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Şəki filialında baş müəllim (2000-ci ildən)
Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Şəki bölməsinin sədri (1998-ci ildən ictimai əsaslarla)
Hal-hazırda ADPU Şəki filialında baş müəllimdir. Ailəlidir. Bir oğlu və bir qızı vardır.

Kitabları:

1. "Aydın" (Bakı, "Elm", 1993.)
2. "Səyahətnamə" "Bakı, "Elm", 1994. (XVII əsr fransız səyyahı J.B.Şardənənin 1711-ci il Amsterdam nəşrindən tərcümə)
3. "Ruhlarla söhbət" (Bakı, "Ozan", 1997.)
4. "Oğuz elinə salam" (Bakı, "Mütərcim", 2000.)
5. "Qanımdan rəng alan gül" (Bakı, "Ağrıdağ", 2003.)
6. "Kiş kəndi və onun məbədi" (G.Məmmədova ilə birlikdə. Bakı, "Çaşıoğlu", 2003. Azərbaycan və ingilis dillərində.)
7. "Seçilmiş əsərləri" 4 cildə, I cild. (Bakı, "Uni Print", 2009.)
8. "Seçilmiş əsərləri" 4 cildə, II cild. (Bakı, "Təhsil" NPM, 2009.)

9. "Seçilmiş əsərləri" 4 cildə, III cild. (Bakı, "Təhsil" NPM, 2010.)
10. "Seçilmiş əsərləri" 4 cildə, IV cild. (Bakı, "Təhsil" NPM, 2010.)
11. Vaqif Aslan. Bizim dünya adlı bir evimiz var. (Təbriz, "Nidai şəms", 2014).
12. Vaqif Aslan. Ədəbi tənqid tarixi (Fənn proqramı. Həmmüəllif: Gülarə Abullayeva. Bakı, "Müəllim", 2014)
13. Vaqif Aslan. Bizim dünya adlı bir evimiz var. (Bakı, Renessans, 2015)
14. Vaqif Aslan. Hüseyn xan Müştəq. (Bakı, Orxan NPM, 2015)
15. Vaqif Aslan. Hüseyn xan Müştəq. Təkrar nəşr: Bakı, "Mütərcim", 2021.
16. Vaqif Aslan. Hər şey zaman içində. (Bakı, Renessans-A, 2016)
17. Vaqif Aslan. "Vaqif" (Facio) Səməd Vurğunun "Vaqif" pyesinin motivləri əsasında, yeni traktovkada və nəzmlə.
18. Vaqif Aslan. Türk xalqları ədəbiyyatı üzrə mühazirələr (Dərs vəsaiti. Bakı, "Renessans-A", 2019), ADPU-nun Tədris Metodiki Şurasının qərarı ilə çap edilmişdir.
19. Vaqif Aslan. Ədəbiyyat və zaman dilemması qarşısında. Məqalələr toplusu. (Dərs vəsaiti. Bakı, "Mütərcim", 2021. ADPU-nun Tədris Metodiki Şurasının qərarı ilə çap edilməsi qərara alınmışdır.
20. Vaqif Aslan. Ruhlarla söhbət. Poema (Destan). Bişkek-2021. "Улуу Тоолор". Türkdili dövlətlərin siyasətinə dəstək fondu tərəfindən.
21. Вагиф Аслан. Рухлар билан сухбат. (Поэма). Бишкек-2021. "Улуу Тоолор". Türkdili dövlətlərin siyasətinə dəstək fondu tərəfindən.
22. Vaqif Aslan. Şuşadakı duyğular (şeirlər) Şuşadakı duyğular (Şiirler), Шушдаги туйғулар (шеърлар) Бишкек-2021. «Улуу Тоолор». Türkdili dövlətlərin siyasətinə dəstək fondu tərəfindən.
23. Ey bu qoca dünyanın qosqocaman Kiş kəndi. Bakı, "Mütərcim", 2002. Kitabda şeirlər, epistolyar nümunələr və bir insan ömrünün şəkilləşən anları öz ifadəsini tapmışdır.
24. Kiş kəndi tarixi-etnoqrafik, elmi-ədəbi-lingvistik istinadları ilə. Bakı, "Mütərcim", 2022.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ (<i>Vüsal Baxışov</i>).....	3
KİŞ KƏNDİ TARİXİ-ETNOQRAFİK, ELMİ-ƏDƏBİ-LİNGVİSTİK İSTİNADLARLA	
I fraqment. Kiş kəndinin coğrafiyası.....	18
II fraqment. Dünyanın Kiş adlı yerləri	20
III fraqment. "Kiş" sözünün semantik-etimoloji açılışı.....	22
IV fraqment. Kiş kəndi və kasər düşüncəsindən irəli gələn adlar	29
V fraqment. Kiş kəndinin məhəllələri.....	31
VI fraqment. Kiş kənd məhəllə adlarının semantik-etimoloji təsnifatı.....	33
VII fraqment. Kiş kənd məhəllə adlarının semantik-etimoloji açılışı.....	34
VIII fraqment. Kiş kəndinin ilkin tarixi inancları	41
IX fraqment. Kiş kəndinin müqəddəs yerləri	47
X fraqment. Kiş kəndinin qalaları.....	55
XI fraqment. Kiş kəndinin deyimləri	60
XII fraqment. Bir nağılın izi ilə	78

ƏLAVƏLƏR

TARİXİ XRONİKALARDAN FRAQMENTLƏR	82
I. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi	82
Birinci kitab altıncı fəsildən.....	82
İkinci kitab altıncı fəsildən	83
Üçüncü kitab birinci fəsildən	83
Üçüncü kitab dördüncü fəsildən.....	84
Üçüncü kitab beşinci fəsildən	84
Üçüncü kitab altıncı fəsildən.....	85
II. Kərim ağa Fateh. "Şəki xanlarının müxtəsər tarixi"	86
III. Hacı Seyid Əbdülhəmid. "Şəki xanları və onların nəsiləri" kitabından.....	87
IV. Vəqif Aslan. Seçilmiş əsərləri. 4 cildə. 4-cü cild. Məqalələri	88
I. "Kiş kəndi" məqaləsindən	88
II. Şəki folkloru: I məqalədən	89
III. Şəki folkloru: II məqalədən	91

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 22.09.2022.

Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.

Həcmi: 6 ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 156.

**TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ**

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b

Tel./faks 596 21 44

e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az

*Ey bu qoca dünyanın qosqocaman Kiş kəndi!
Səni necə sevməsin Vaqif Aslan əfəndi?*

A stylized, handwritten signature in white ink, consisting of a large, flowing 'V' followed by a horizontal line.